

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

УДК :

ПОГОДЖЕНО

Декан гуманітарно-педагогічного
факультету
кандидат філософ. наук, доцент
_____ Савицька І.М.
« _____ » _____ 2024 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри соціальної
роботи та реабілітації
доктор педагогічних наук,
доцент
_____ Сопівник І.В.
« _____ » _____ 2024 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

**«СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ БЕЗДОГЛЯДНИХ
ДІТЕЙ»**

Спеціальність *231 «Соціальна робота»*

Освітня програма *«Соціально-психологічна реабілітація»*

Гарант освітньої програми

доктор педагогічних наук, професор _____
(науковий ступінь та вчене звання) (підпис)

Ірина ДЕМЧЕНКО
(ПІБ)

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

кандидат педагогічних наук _____
(науковий ступінь та вчене звання) (підпис)

Наталія Тілікіна
(ПІБ)

Виконала

_____ (підпис)

Ірина Білоцерківець
(ПІБ студента)

КИЇВ – 2024

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Гуманітарно-педагогічний факультет

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної
роботи та реабілітації

_____ Ірина СОПІВНИК
(підпис)

« ____ » _____ 2024 р.

**ЗАВДАННЯ
ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ
КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ**

Білоцерківець Ірини Володимирівни

Спеціальність

231 «Соціальна робота»

Освітня програма

«Соціально-психологічна реабілітація»

Тема магістерської кваліфікаційної роботи

«СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ БЕЗДОГЛЯДНИХ ДІТЕЙ»,
затверджена наказом ректора НУБіП України від «__» ____ 2023 р. № __ «_»

Термін подання завершеної роботи на кафедру «25» листопада 2024 р.

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи: *наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених; матеріали періодичних видань; навчальна та довідкова література з теми дослідження.*

Перелік питань, які потрібно розробити:

1. З'ясувати сутність поняття дитячої бездоглядності як соціальної проблеми.
2. Окреслити детермінанти явища дитячої бездоглядності та проаналізувати нормативно-правове регулювання проблеми дитячої бездоглядності в Україні.
3. Вивчити досвід роботи центрів соціальних служб з проблеми дитячої бездоглядності в Україні та діагностувати рівень соціально-психологічної адаптації виявлених бездоглядних дітей.
4. Розробити і апробувати програму із соціально-психологічної реабілітації дитячої бездоглядності.
5. Оцінити ефективність розробленої програми і визначити її вплив на зменшення рівня дитячої бездоглядності.

Дати видачі завдання «__» *вересня* 2023 р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи _____ Наталія Тілікіна

Завдання прийняла до виконання _____ Ірина Білоцерківець

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДИТЯЧОЇ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ.....	8
1.1. Сутність поняття «дитяча бездоглядність»	8
1.2. Детермінанти виникнення бездоглядності дітей	8
1.3. Нормативно-правове регулювання із питання дитячої бездоглядності в Україні	13
Висновки до розділу 1	22
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ДИТЯЧОЇ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ В УКРАЇНІ	29
2.1. Досвід використання соціальних програм соціально-психологічної реабілітації в Україні	29
2.2. Аналіз стану соціально-психологічної адаптації бездоглядних підлітків ...	38
Висновки до розділу 2	48
РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ БЕЗДОГЛЯДНИХ ДІТЕЙ.....	49
3.1. Розробка програми соціально-психологічної реабілітації бездоглядних підлітків.....	49
3.2. Вдосконалення соціально-психологічної реабілітації бездоглядних дітей .	56
Висновки до розділу 3	62
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66

РЕФЕРАТ

Магістерська кваліфікаційна робота на тему «Профілактика дитячої бездоглядності» має таку структуру: 1) картку кваліфікаційної дипломної роботи; 2) титульний аркуш; 3) завдання до виконання кваліфікаційної дипломної роботи; 4) зміст; 5) реферат; 6) вступ; 7) основна частина (III розділи); 8) висновки; 9) список використаних джерел; 10) додатки. У роботі подано 2 додатки, 4 рисунки та 5 таблиць. Список використаних джерел складає 63 позиції. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи викладений на 84 сторінках, обсяг основної частини – 72 сторінки.

У першому розділі «Теоретичні аспекти вивчення проблеми дитячої бездоглядності» висвітлено теоретичні засади профілактики дитячої бездоглядності, зокрема, розглянуто дитячу бездоглядність як соціальну проблему; з'ясовано детермінанти виникнення дитячої бездоглядності та вивчено базу нормативно-правового регулювання питання бездоглядності дітей.

У другому розділі «Сучасний стан дитячої бездоглядності в Україні» вивчено досвід використання соціальних програм у реабілітації бездоглядних дітей в Україні та продіагностовано соціально-психологічну адаптацію бездоглядних підлітків на базі Деснянського районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді м. Києва.

У третьому розділі «Проведення соціально-психологічної реабілітації бездоглядних дітей» розроблено авторську програму соціально-психологічної реабілітації таких підлітків та вдосконалено роботу із соціально-психологічної реабілітації бездоглядних дітей.

Ключові слова: дитяча бездоглядність, бездоглядні діти, проблема соціальної роботи, нормативно-правове регулювання, реабілітація дитячої бездоглядності, програма соціально-психологічної реабілітації.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Дитяча бездоглядність є важливою соціальною проблемою в Україні, яка потребує термінового вирішення через вплив на розвиток дітей та порушення їхніх прав. На жаль, аналіз нормативно-правових актів, що регулюють це питання, свідчить про їхню недостатність у контексті комплексного вирішення проблеми дітей, що потрапляють до категорії бездоглядних. Бездоглядність є першим етапом, що може призвести до безпритульності, соціальної дезадаптації і порушення нормального процесу соціалізації дитини.

В умовах війни ця проблема стає ще більш актуальною, адже діти стають особливо вразливою категорією населення, що потребує посиленої соціально-психологічної підтримки та спеціалізованої допомоги. Війна – новий виклик у проблемі бездоглядності. Фаталізм з гаслом «Хто знає, що буде завтра, тому живемо сьогодні» та бездоглядні діти-біженці це нові явища, з якими постає навчитись працювати фахівцям соціальної роботи.

З огляду на зростання кількості бездоглядних дітей в Україні, постає необхідність розробки ефективних механізмів для вирішення цієї кризи, особливо щодо дітей, які позбавлені батьківської опіки або перебувають у складних життєвих обставинах. Основою для цієї роботи слугують нормативно-правові акти, серед яких закони та укази, що регулюють заходи протидії бездоглядності дітей. Також важливим джерелом для дослідження стали наукові праці вітчизняних вчених, зокрема педагогів, психологів та соціологів, таких як О. Безпалько, Т. Журавель, А. Капська, В. Оржеховська, І. Пінчук, О. Пилипенко, В. Пономаренко, Л. Бутузова, Ю. Калашникова, Н. Сирота, О. Артюх, О. Балакірева, М. Варбан та інших. Їхні роботи стали основою теоретичних та практичних підходів до соціальної профілактики і реабілітації дітей, що опинилися у важких соціальних умовах.

Метою кваліфікаційної роботи є вивчення та вдосконалення соціально-психологічної реабілітації бездоглядних дітей з використанням авторської програми.

Об'єктом дослідження стала соціальна-психологічна реабілітація дітей.

Предметом дослідження є соціальна-психологічна реабілітація бездоглядних дітей з використанням авторської програми.

У контексті мети поставлені наступні **завдання**:

1. З'ясувати сутність поняття дитячої бездоглядності як соціальної проблеми.
2. Окреслити детермінанти явища дитячої бездоглядності та проаналізувати нормативно-правове регулювання проблеми дитячої бездоглядності в Україні.
3. Вивчити досвід роботи центрів соціальних служб з проблеми дитячої бездоглядності в Україні та діагностувати рівень соціально-психологічної адаптації виявлених бездоглядних дітей.
4. Розробити і апробувати програму із соціально-психологічної реабілітації дитячої бездоглядності.
5. Оцінити ефективність розробленої програми і визначити її вплив на зменшення рівня дитячої бездоглядності.

У процесі роботи використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні **методи дослідження**:

- теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення та оглядово-аналітичний метод, вивчення нормативно-правової бази та наукової літератури з теми дослідження;
- емпіричні: бесіда, експертне оцінювання, опитування, документознавчі вивчення на місцях, статистична обробка даних.

Практична значущість кваліфікаційної роботи полягає у можливості використання розробленої програми із профілактики дитячої бездоглядності у шкільному середовищі будь-якого типу.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складає з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (63 позиції) та додатків (2 додатки). У роботі розміщено ілюстративний матеріал (5 таблиця та 4 рисунки). Загальний обсяг роботи становить 84 сторінки друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДИТЯЧОЇ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ

1.1. Сутність поняття «дитяча бездоглядність»

Проблема дитячої бездоглядності знаходиться в центрі уваги громадськості через соціально-економічні та політичні зміни в суспільстві, які мають значний вплив на становище дітей в Україні. Недостатня увага держави до дітей призвела до зростання бездоглядності, безпритульності, жорстокого поводження з дітьми та залучення їх до антигромадської діяльності. Сьогодні через війну з Росією в Україні занепадають моральні стандарти, які колись вважалися беззаперечними. Багато людей відчують апатію і безнадію, слабкість і втрату віри в майбутнє. Це призводить до суспільного розчарування та проявів агресії. Такі негативні явища впливають на розвиток суспільства в цілому та виховання окремих громадян, особливо дітей та молоді. Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищими соціальними цінностями. Однак бідність і розшарування населення країни призвели до зростання соціальних проблем, таких як бездоглядність дітей. Зміна суспільно-політичної ситуації в Україні призвела до значного збільшення кількості сиріт, а також раптового зниження дитячої бездоглядності, що стало наслідком нападу російської армії.

Зважаючи на цю тривожну ситуацію, уряд затвердив Державну програму боротьби з безпритульністю та бездоглядністю дітей на 2006-2010 роки [14]. Вчені та фахівці (А. Гоголева, В. Кириченко, Г. Ковганич, Т. Кравченко, О. Лазаренко, Н. Максимова, З. Петрочко, І. Петрюк, Т. Федорченко та ін.) також відзначають важливість пов'язаних із цим проблема в суспільстві.

Актуальність цієї проблеми зумовлена соціально-економічними та політичними змінами в суспільстві, які мають великий вплив на становище дітей в Україні. Недостатня увага з боку держави призвела до значного зростання

дитячої бездоглядності, безпритульності, жорстокого поводження з дітьми та залучення їх до антигромадської діяльності. Така тривожна ситуація змусила уряд прийняти Загальнодержавну програму подолання безпритульності та бездоглядності дітей на 2006-2010 роки [26]. Вчені та спеціалісти, такі як А. Гоголева, В. Кириченко, Г. Ковганіч, Т. Кравченко, О. Лазаренко, Н. Максимова, Ж. Петроцько, я. Петрюк, Т. Федорченко та ін.

Дитяча бездоглядність – одна з найгостріших і найболючіших проблем нашого суспільства. Ця проблема існує в багатьох країнах світу, в тому числі з високим рівнем соціально-економічного розвитку, що свідчить про складність і неоднозначність цього явища [30]. В Україні проблема дитячої бездоглядності та безпритульності набула актуальності лише в середині 90-х років минулого століття, оскільки в радянський період такої проблеми не існувало і не мало бути.

Чинне законодавство покладає відповідальність за створення умов для всебічного розвитку дитини на батьків або осіб, які їх замінюють. Точної інформації про загальну кількість бездоглядної молоді в Україні немає. Ситуація характеризується відсутністю позитивних змін, тим, що кількість «дітей вулиці» реально не зменшується. Феномен дитячої бездоглядності є дуже складним і важким для вивчення явищем. «Діти вулиці» – це переважно хлопчики 10-14 років (до 80% від загальної кількості), які ростуть у неблагополучних, асоціальних сім'ях, де панує авторитарний стиль виховання, жорстокість дорослих, байдужість до потреб дитини, алкоголізм, наркоманія та багато іншого. З'являються також нові групи дітей, від яких відмовилися батьки, навчальні заклади та інші державні установи. Вони живуть своїм життям, їх об'єднує відчай, безвихідь, агресія і образа. Молоді громадяни нашої країни були в дорозі, відкриваючи своє сприйняття світу, життєві орієнтації, соціальні навички та цінності.

На жаль, кількість дітей, яких можна віднести до «дітей вулиці», залишається великою і не зменшується. Якщо наприкінці 80-х років ХХ століття на обліку в органах внутрішніх справ перебувало близько 7 тисяч неповнолітніх, то з 90-х років ця кількість зросла вдесятеро.

Нинішня статистика невтішна. За результатами профілактичних рейдів «Вулиця Дитяча» та «Вокзал» у Київській області у 2018 році виявлено 257 дітей. Вік вражає: 90 дітей до 6 років, 106 дітей від 6 до 14 років, 61 дитина від 14 до 18 років. Як бачимо, найбільшим «протестом» виявилася підлітковість.

«Діти вулиці», або втікачі, — це активна, активна група дітей і підлітків, які тікають з дому з різних причин, таких як конфлікти, образи, заохочення друзів або необачна поведінка. Суспільство повинно їх розуміти і допомагати, а не розглядати як пасивних жертв. Багато з цих дітей не усвідомлюють небезпеки на дорозі через брак соціального досвіду. Офіційна статистика свідчить про велику кількість випадків експлуатації дітей, залучення їх до злочинної діяльності, вживання наркотиків, проституції та інших злочинних діянь. У кількох регіонах України зафіксовано значну кількість дітей (загалом понад 30 тис. дітей), у тому числі майже 1,5 тис. втікачів зі шкіл-інтернатів та дитячих будинків, притулків та реабілітаційних центрів [34].

Бездоглядність має свої симптоми та призводить до низки проблем, які вирішуються шляхом соціально-психологічної реабілітації, зокрема: відсутність медичного обслуговування, освіти та соціальної допомоги. виконання нелегальної роботи та можливість стати жертвою злочинної діяльності, порнографії та проституції; хвороби, в тому числі інфекційні; психічні проблеми, такі як депресія, когнітивні порушення, залежності, розлади особистості та низька самооцінка [27].

Основні ознаки бездоглядності дитини:

- Неадекватний догляд за дітьми.
- Самовільне перебування дітей без нагляду, особливо неповнолітніх.
- Незадоволення освітніх і розвиваючих потреб дитини.
- недостатня увага до медичних потреб дитини.
- Небезпечні умови життя, включаючи погані житлові умови, екологічні загрози та інші небезпеки, які тільки погіршилися з початком війни.

Як бачимо, ознаки бездоглядності можуть бути взаємопов'язані і погіршувати стан дітей. Незалежно від конкретних характеристик, бездоглядні

діти потребують відповідного догляду та захисту від насильства та небезпеки. Діти, які перебувають у стані бездоглядності, можуть бути більш уразливими до різних форм насильства, експлуатації, жорстокого поводження та інших небезпечних ситуацій. Вони можуть зіткнутися з такими проблемами, як бідність, безробіття, відсутність медичного обслуговування та належної освіти.

Основні причини, що сприяють виникненню проблем дитячої бездоглядності, а також шляхи їх усунення перелічені в Указі Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дитини» від 11 липня 2005 р. № 10. 1086 Урядом України прийнято різноманітні державні програми боротьби з дитячою бездоглядністю та безпритульністю, метою яких є здійснення соціально-правового захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, ефективних форм соціальної підтримки їх. Ключову роль у цьому відіграють державні інституції. Найновішою з них є Національна програма подолання дитячої безпритульності та бездоглядності [39].

Низька педагогічна культура батьків, проблеми їхнього спілкування з дітьми, негативний мікроклімат у багатьох родинах, безробіття чи зайнятість батьків, аморальна поведінка та конфлікти є наслідками соціально-економічної та культурної нестабільності країни. Внаслідок цього руйнуються традиційні моральні норми, знижується сила сім'ї як виховного середовища та збільшується кількість дітей, які стають жертвами фізичного, психологічного та сексуального насильства. Тому сім'я стає проблемою та негативним чинником у розвитку та вихованні дітей.

Діти, яким не приділяється належної уваги батьків або осіб, які їх замінюють, зазвичай потрапляють в антигромадське середовище, де можуть бути втягнуті в злочинну діяльність, жебракувати тощо. Діти залишаються без уваги, навіть якщо вони мають контакт із сім'єю, більшу частину дня, а іноді й ночі, з різних причин, таких як бідність сім'ї, перенаселеність, експлуатація дітей, байдужість дорослих, непорозуміння з батьками чи вчителями [31].

Одним із основних факторів, необхідних для нормального соціально-психологічного розвитку дитини, є любов і повага батьків до особистості дитини.

В асоціальних сім'ях спостерігається насильство і фізичні покарання, відчуженість батьків від стосунків з дитиною, що може сприяти появі патологічних особливостей поведінки, формуванню шкідливих звичок і агресії до більш «щасливих» однолітків. Зазвичай у таких сім'ях не задовольняються навіть базові потреби дітей, такі як їжа та житло, що змушує дітей виїжджати на вулицю.

Кількість створених неблагополучних сімей, в яких проявляється домашнє насильство та негативно впливає на виховання дітей, становить близько 12 тис. Зрозуміло, що просто не вистачає матеріалу. Останнім часом зросла кількість сімей, які не можуть забезпечити належного догляду за своїми дітьми. Знижується виховна роль школи в суспільстві, зменшується увага до стану виховної роботи в навчальних закладах, зменшується контроль за цим процесом на всіх рівнях управління – від директорів шкіл до МОН України. Погіршується ставлення учнів до школи, відбувається їх відчуження від освітнього середовища. Усі учні негативно чи вороже ставляться до школи. Збільшується кількість дітей, які не отримують належної освіти. Майже половина тих, хто потрапляє до шкіл соціальної реабілітації та виховних колоній для неповнолітніх, ніколи раніше не навчалися. Результатом недостатньої організації вільного часу є поширення дитячої бездоглядності. Діти не мають можливості ідентифікуватися у спортивних та художніх школах, у дитячо-юнацьких клубах за місцем проживання через невелику кількість таких соціальних закладів. Це сприяє ідентифікації особистості дитини з маргінальними цінностями суспільства.

Через відсутність належного контролю діти, які ростуть на вулиці, уособлюють девіантну поведінку, аморальність сприймається як норма, а вміння обходити закон цінується вище, ніж його дотримання. Кримінальна субкультура поступово захоплює життя молоді. Соціальні психологи відзначають наявність у поведінці підлітків елементів, що характеризують соціально-психологічний профіль засуджених. Таким чином, проблема дитячої бездоглядності загострюється поширеністю нетерпимості, агресії та поганого ставлення до

інших. Інформаційне середовище в Україні також негативно впливає на сучасних дітей та підлітків.

1.2. Детермінанти виникнення бездоглядності дітей

На даний момент дитяча бездоглядність є однією з важливих проблем нашого суспільства, яка свідчить про нездатність підлітків адаптуватися до вимог суспільства та відсутність належного виховання через розрив стосунків з батьками чи іншими дорослими. Діти, які залишили сім'ю чи дитячий заклад, стають бездоглядними та безпритульними. Безпритульність означає відсутність постійного місця проживання, що ускладнює забезпечення належних умов проживання та повноцінної соціалізації. Явище дитячої бездоглядності та безпритульності є складним, оскільки діти є жертвами не лише своїх сімей, а й байдужості оточуючих та суспільства.

Сьогодні можна виділити наступні причини занедбаності:

- Соціально-економічні причини (війна, важке матеріальне становище батьків, багатодітність, відсутність житла в сім'ї, малозабезпечена сім'я, вживання батьками алкоголю та наркотиків, домашнє насильство тощо).
- Соціально-педагогічні причини (неувага батьків до проблем дитини, часті конфліктні ситуації в сім'ї та школі тощо).
- Психолого-педагогічні причини (різний рівень доступу до освіти, негативне ставлення дитини до навчання, негативний досвід стосунків у класі тощо).

Вивчивши основні причини бездоглядності в сучасному середовищі, можна зробити загальний висновок щодо профілю безпритульної дитини з урахуванням її віку, сімейного становища, звичок і способу життя, а також стосунків з однолітками.

Серед основних категорій безпритульних та бездоглядних дітей у сучасній Україні в основному особи, яким ще не виповнилося 14 років, які самостійно, у віці 6-7 років, залишають сім'ї та виходять на вулицю.

Основною причиною виходу дитини з сім'ї є сімейні обставини. Основними факторами втечі є: неспроможність батьків виконувати виховні обов'язки, розпад шлюбу, неповна сім'я, алкоголізм і наркоманія батьків, проституція. Крім того, надмірний батьківський контроль і турбота можуть спонукати до втечі.

Батьківська байдужість відіграє важливу роль у труднощах дітей у школі, конфліктах між друзями та вчителями та загальному браку дисципліни під час відсутності вдома. Вплив однолітків може бути одним із факторів, які спонукають дітей до втечі.

Однією із сучасних причин дитячої бездоглядності є масова міграція батьків – міграція за кордон у статусі біженців, внутрішнє переміщення сімей та трудова міграція в усі регіони України. Згідно з даними Національного інституту статистики Італії, найбільше українок працює в цій країні (понад 80%), де офіційно проживають і працюють понад 220 тисяч українок. На другому місці – Греція (70%), на третьому – Польща (майже 67%), але в останні роки через війну першими і найбільшими притулками для українців і меншою мірою сусідні місця є інше. притулку, є Польща та Німеччина, а також Сполучені Штати Америки, Канада, Болгарія та Велика Британія.

Діти трудових мігрантів залишаються під опікою бабусь і дідусів, які за станом здоров'я та зайнятістю в сім'ї не можуть про них піклуватися. Це призводить до знехтуваних дітей, які залишаються наодинці зі своїми проблемами та потребами. Стосунки між дітьми та їхніми батьками-іммігрантами стають грошовими, а взаємодія у повсякденному житті стає віддаленою, не враховує щоденних потреб і настрою родини, а батьки та діти віддаляються одне від одного. Це може мати негативні психологічні наслідки для дітей, які не можуть спілкуватися з одним чи кількома своїми батьками, а

психологічні наслідки такої дистанції можуть бути згубними для стосунків між дітьми та батьками [24].

Вчені виділяють наступні фактори сімейної дисфункції, які можуть призвести до бездоглядності:

- Соціально-економічні фактори (низький матеріальний рівень життя, незадовільні житлові умови).
- Медико-санітарні чинники (хронічні захворювання батьків і «хвороблива спадковість», антисанітарія і недотримання санітарно-гігієнічних норм).
- Соціально-демографічні чинники (неповні сім'ї, сім'ї з літніми батьками, сім'ї з повторним шлюбом і прийомними дітьми).
- Соціально-психологічні фактори (сім'ї з конфліктними відносинами між подружжям, батьками і дітьми, з педагогічною незрілістю батьків, їх загальним і низьким культурним розвитком, сім'ї з деформованими ціннісними орієнтаціями).
- Кримінальні чинники (алкоголізм, наркоманія, аморальний і паразитичний спосіб життя батьків, сімейні сварки, прояви жорстокості і садизму, наявність у сім'ї судимих членів, які можуть привнести субкультуру кримінального світу) [58].

Про вплив демографічних факторів на перебіг явища дитячої бездоглядності, на нашу думку, свідчать наступні статистичні дані. Відсоток дітей, народжених матерями, які не перебували в зареєстрованому шлюбі, на кінець 2017 року становив 20,5% (20,2% у 2016 році), цей показник не змінився протягом останніх 5 років [62].

Водночас аналіз кількості дітей, які перебувають у дитячих притулках, показує, що 63,6% бездоглядних та безпритульних дітей у цих закладах – діти з неповних сімей [50].

Причини цих негативних явищ дослідник Н. с. Павлик поділяється на:

- Мегафактори: об'єктивні, соціальні, національні (обумовлений ним рівень економічного розвитку держави та стан соціального захисту

населення; інтелектуальний, моральний рівень, цінність розвитку суспільства та значимість, що відповідає інституту). сім'ї). в даному випадку демографічна ситуація в країні, що характеризується кількістю народжених, розлучень, позашлюбних дітей тощо);

- мікрофактори: суб'єктивні, внутрішньосімейні (матеріально-економічне становище конкретної сім'ї, її характер і склад, психологічний клімат взаємин, дисфункції і патології в сім'ї) [60].

Дослідник також рекомендує диференціювати фактори, пов'язані з бездоглядністю дітей, на різні рівні, які складають ієрархію. Перший рівень, тобто основні чинники, включає глобальні та державні течії в соціально-економічній політиці, екології та культурі. Фактори другого рівня характеризують здатність різних інститутів суспільства забезпечувати загальне життя громадян, демографічну ситуацію в країні та стан охорони здоров'я. Факторами третього рівня є матеріальне становище сім'ї, наявність соціально-психологічних відхилень, психологічний клімат школи та інші фактори соціалізації. До факторів четвертого рівня відносяться суб'єктивні причини, які виділяють самі діти, описуючи або описуючи власні життєві умови [46].

Рень Л. В. дає таку класифікацію факторів дитячої бездоглядності:

- об'єктивні, соціальні, національні макроекономічні чинники (ступінь економічного розвитку держави та соціальної захищеності населення, ступінь розвитку інтелектуальних, морально-ціннісних сторін суспільства, роль сім'ї в ньому, демографічна ситуація). держави за кількістю народжених, розлучень, позашлюбних дітей тощо)
- суб'єктивні мікрофактори всередині сім'ї (матеріально-економічне становище конкретної сім'ї, її тип і склад, психологічний клімат взаємин, дисфункції і патології в сім'ї) [34].

Тому вчені практично однотайні у визначенні основних факторів дитячої бездоглядності, серед яких соціально-економічне становище країни, асоціальний спосіб життя батьків, бідність. недостатня підтримка та ресурси для сім'ї,

відсутність належного соціального та медичного захисту, демографічні та культурні чинники, матеріальні умови та сімейний статус, психологічний клімат у сім'ї та школі та інші посередники соціалізації.

Ми вважаємо, що шкільне середовище дітей та діяльність педагогічних працівників мають значний вплив на виникнення дитячої бездоглядності, про що також свідчить практичний досвід перших педагогів, таких як А. В. Макаренка, Б. М. Сорока-Росинського, Я. Корчак. У деяких випадках діти відчують дефіцит спілкування та емоційну незадоволеність у родинях, до яких належать, а також відчують потребу приєднатися до референтної групи. Проте ці негативні фактори можна частково нівелювати уважним і доброзичливим ставленням викладача. Важливою роллю шкільного середовища є формування особистості дитини та задоволення її духовних потреб. Приємне відчуття в школі, де дитина проводить значну частину свого часу, є важливою умовою успішної соціалізації. Тому шкільне середовище може виступати контраргументом до рішення дитини залишити школу, дім і піти «на вулицю».

На жаль, навіть українська система освіти не змогла оминати кризу в різних сферах життя нашого суспільства, в тому числі й у школі. Одним із проявів цієї кризи є відчуження учнів від шкільного середовища [2]. Навіть педагогічний колектив може бути далеким від особистих проблем дітей, які ростуть у неблагополучних сім'ях. Батьки таких дітей замість реальної допомоги пропонуватимуть віддати їх у дитячий будинок.

Тому позиція Безпалька О. полягає в тому, що соціально-педагогічною місією школи як традиційного соціального інституту громади сьогодні є формування необхідних адаптаційних здібностей дитини, забезпечення прав дитини та її соціальний захист, у створенні відповідних умов для самореалізації, мінімізації негативного впливу суспільства на особистість шляхом використання всіх сприятливих факторів, пов'язаних із соціалізацією соціального середовища [3], він заслуговує на підтримку.

Тому важливу роль у попередженні дитячої бездоглядності відіграє виховний фактор, зокрема організація вільного часу дитини.

З нашої точки зору, наступним важливим фактором, що впливає на поширення явища дитячої бездоглядності, є вплив ЗМІ. ЗМІ мають здатність впливати не лише на особистість, а й на виховну функцію таких інститутів, як сім'я та школа, формувати громадську думку щодо соціальних проблем молоді на рівні суспільства. Але водночас вони можуть негативно впливати на спосіб життя дітей.

У сучасному українському інформаційному просторі зростає вага сліпих, таких як агресивність, цинізм, жорстокість, цінності кримінального світу. В результаті цього у нової людини формується спотворене уявлення про світ і плутанина цінностей. Діти отримують великі інформаційні та емоційні навантаження, які негативно позначаються на їх психічному стані [8].

Іншим важливим фактором, що сприяє складним умовам проживання в сім'ї, є відсутність самого житла або некомфортні умови проживання [17].

Скорочення житлового фонду або поліпшення житлових умов в Україні почалося в 1990 році. Це спричинило, насамперед, припинення черги на отримання житла на підприємствах внаслідок структурних змін, відсутності фінансування житлового будівництва та інші причини. Крім скорочення черги на отримання житла, відбувається і скорочення кількості одержувачів житла. Наприклад, якщо в 1990 р. 198,3 тис. сімей, які перебувають на обліку в державному житловому фонді, отримали житло або поліпшили житлові умови, то в 2000 р. це число скоротилося до 32 тис. [29].

У 2023 році з 808 тис. сімей та одиноких сімей, які перебувають на квартирному обліку, житло отримали лише 6 тис., що становить 0,6% від загальної кількості тих, хто бажав покращити свої житлові умови [28].

Безумовно, одним із шляхів покращення умов життя населення міста є інвестиції у саме будівництво. Однак сьогодні лише незначна кількість сімей, особливо з дітьми, здатні на такі інвестиції. Це пов'язано з низьким рівнем доходів більшості сімей з дітьми, високими кредитними ставками, відсутністю ринку цивільного житла та обмеженими можливостями будівництва доступного житла, наприклад соціального [10].

Згідно зі статистичними даними Держстату, у 2021 році 693 тис. сімей, або 67,9 відсотка від загальної кількості осіб, які очікують на поліпшення житлових умов, перебували в черзі 10 і більше років. Для порівняння: у 2000 р. таких домогосподарств було лише 285 тис. або 11% від загальної кількості [40].

Одним із важливих факторів, що негативно впливає на функціонування сім'ї, є незайнятість дорослих у сім'ї. Незважаючи на певне зниження рівня безробіття у довоєнний період (у % до економічно активного населення): 2013 р. – 7,2 %, 2012 р. – 7,5 %, 2011 р. – 7,9 %, він залишається високим і з початком військовий. конфлікт. Особливо це актуально, коли мова йде про пошук роботи для сільських жителів [40].

Значний вплив на виникнення та поширення явища дитячої бездоглядності має залежність батьків від алкоголю та наркотиків.

На кінець 2013 року на обліку в закладах охорони здоров'я перебувало 573,8 тис. пацієнтів. хворих на алкоголізм та алкогольні психози, які проходять лікування та реабілітацію, а також ще 159,25 тис. людей для профілактики. Від наркоманії та отруєння проліковано 77,5 тис. осіб. осіб та на профілактику – 46800. люди [9].

Проте наркологи стверджують, що реальна кількість наркозалежних приблизно у 8 разів перевищує офіційно зафіксовану. Згідно зі статистичними даними, щорічно від алкогольної залежності помирає 40 тисяч людей. Українці, більшість з яких у віці від 25 до 40 років. Алкоголізм є найважливішим фактором ризику смерті в цій віковій групі. Лише принаймні п'ять поколінь, які приділяють особливу увагу тверезому способу життя, можуть розірвати цей жахливий ланцюг успадкування [14].

За статистикою ВООЗ, у 2017 році наша країна була на шостому місці за рівнем споживання алкоголю (у 2012 році – на п'ятому). Хоча за статистикою в минулому році українці випили менше - 8,6 літра алкоголю (порівняно з 15,6 літра в 2012 році), середній п'яний вік знизився на десять років - з 16,5 до 15 років.

Збираючи інформацію за допомогою вищезазначених підходів, можна визначити чинники, які діють як зовнішні та внутрішні детермінанти бездоглядності дітей.

Зовнішні чинники, пов'язані з явищем дитячої бездоглядності, включають такі групи факторів:

- Соціально-політичний: політична нестабільність у державі. агресивний політичний режим. слабкість державної сімейної політики; неспроможність обраної стратегії соціальної політики вирішити проблеми дитячої бездоглядності та безпритульності; відсутність ідейності в суспільстві. зменшення суспільного впливу та соціального контролю в суспільстві;
- Соціально-економічні: тривала економічна криза. безробіття; безпритульність; бідність населення;
- Ціннісно-культурні: знецінення загальнолюдських цінностей, падіння влади сім'ї в суспільстві, звільнення соціальної моралі, нікчемність дитини в суспільстві. відсутність розуміння в суспільстві прав дитини та неповага до них.
- Соціально-педагогічні: низька якість навчально-виховного процесу в навчальних закладах. відсутність позашкільних можливостей для деяких людей. категорії дітей (особливо з сільської місцевості). байдужість педагогів до проблем дитини. недостатня кількість соціальних педагогів і психологів у навчальних закладах (особливо в сільській місцевості); дискримінація дітей із сімей, які мали важкі життєві умови в школі та в дитячому середовищі.
- Організаційно-технологічні: невідповідність державної системи надання допомоги сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах, їх базовим потребам. відсутність ефективних форм соціальної підтримки дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах; відсутність механізмів ресоціалізації та реабілітації осіб, залежних від алкоголю та наркотиків.

- інституційно-адміністративні: неадекватність організації роботи центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у справах сім'ї та молоді реальним потребам суспільства. низька ефективність органів опіки та піклування, особливо на рівні сіл і муніципалітетів;
- Інформаційно: негативний вплив ЗМІ на поведінку дітей. низька поінформованість населення про проблеми дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах тощо.
- Демографія: прогресуючий розпад сімейної структури. високий рівень розлучень і позашлюбних народжень. Важливо зазначити, що у 2022 році зросла кількість шлюбів, але народжуваність знизилася на третину.

Внутрішні фактори дитячої бездоглядності:

- В сім'ї: низький матеріальний статус сім'ї. Перевтома батьків; особисте нещастя батьків. низький виховний потенціал батьків;
- Міжособистісні: протиборчі стосунки між батьками, батьками та дітьми. емоційне відчуження між батьками, між батьками та дітьми тощо.
- Сім'я: відсутність спілкування з батьками. емоційна незадоволеність; почуття відчуженості серед однолітків; самотність; психічні розлади тощо. Таким чином, бездоглядність дітей є відображенням політичної, економічної та культурної ситуації в суспільстві, а також результатом складної взаємодії між різними мікро- та макрофакторами, включаючи особистісні, соціальні, сімейні та міжособистісні рівні.

Ми також стверджуємо, що регіональний вимір слід брати до уваги під час вивчення феномену. Цей аспект визначається різними чинниками, такими як економічний розвиток регіону (або регіонів), географічне положення, рівень життя населення, демографічні характеристики, рівень трудової міграції та діяльність компетентних органів щодо вирішення проблеми. . проблеми,

пов'язані із захистом прав дитини. Ці характеристики впливають на відмінності кількісних і структурних показників соціальних сиріт.

Наприклад, Одеська область характеризується географічною близькістю до Молдови та наявністю портових міст, що зумовлює високий рівень нелегальної міграції дітей.

У західних регіонах України масова трудова міграція населення є одним із аспектів, який багато дослідників розглядають як джерело соціального сирітства.

Слід також звернути увагу на різницю між регіонами щодо кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У західних областях частка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становить 0,5% від загальної кількості дітей, у східних – 1,8-2%.

Таким чином, ми бачимо, що аналіз причин і факторів, що призводять до соціального сирітства та дитячої бездоглядності, засвідчив міждисциплінарний характер цих проблем.

1.3. Нормативно-правове регулювання із питання дитячої бездоглядності в Україні

В Україні основним чинником механізму забезпечення прав дитини є Конституція, яка проголошує рівність прав дитини (ст. 24, 52), захист молоді (ст. 51), заборону насильства над дітьми та їх експлуатації (ст. 52), право на життя (ст. 27), захист і допомогу держави дитині, позбавленій сімейного оточення (ст. 52), право на освіту (ст. 53). У Конституції України (стаття 51) зазначено, що «держава охороняє сім'ю, молодь, материнство і батьківство» [20].

В Україні створено систему органів державної влади та місцевого самоврядування, покликаних вирішувати питання забезпечення прав дитини, а також сприяти профілактиці негативних явищ у дитячому середовищі.

Важливою частиною державних механізмів соціально-правового захисту прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, є цілі державного управління. Вони визначають межі втручання держави в суспільні відносини та

визначають форми, методи, засоби та інструменти, за допомогою яких здійснюватиметься регулятивний вплив.

Метою державного управління у сфері соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, є створення належних умов для виховання дитини в сім'ї, збереження сімейного оточення.

Харченко Ю. запропоновано класифікацію державних механізмів управління соціально-правовим захистом дітей, позбавлених батьківського піклування, на нашу думку, цю класифікацію можна застосувати до класифікації державних механізмів соціально-правового захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (рис. 2.1).) [27].

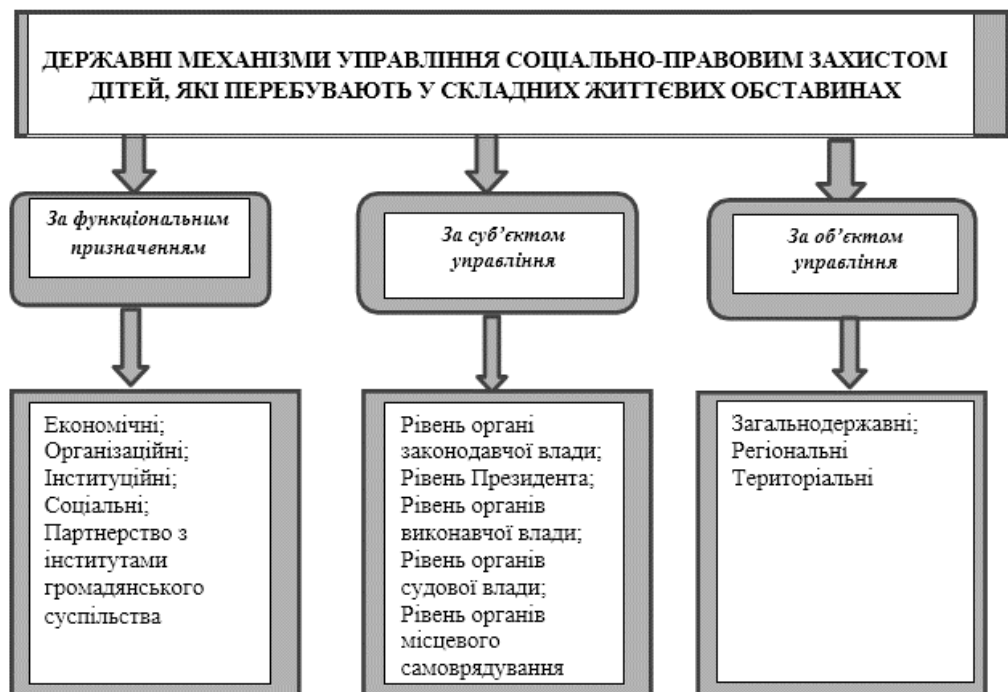

Рис. 2.1. Класифікація державних механізмів управління соціально-правовим захистом дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах

Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію державної політики щодо соціального і правового захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом розроблення та вдосконалення цільових загальнодержавних програм соціального захисту та поліпшення становища дітей, координації роботи. діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади. Питання щодо забезпечення права соціально-правового захисту дітей, які перебувають у

складних життєвих обставинах, передано на відання Міністерству соціальної політики України.

Як зазначають у Мінсоцполітики, робота щодо створення умов для забезпечення належного соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, проводиться за такими напрямками:

- визнання сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- впровадження нових якісних соціальних послуг для дітей, які підготують їх до повернення в біологічну родину після тривалого перебування в державних установах.
- запровадити нові форми та методи роботи соціального супроводу батьків, дітей яких відібрано без позбавлення батьківських прав, а також батьків, позбавлених батьківських прав і які мають намір звернутися до суду з позовом про їх поновлення. ; розвиток форм сімейного виховання [19].

Важливу роль у соціальному захисті прав дитини відіграють органи опіки та піклування - обласні державні адміністрації, районні у містах Києві та Севастополі, виконавчі органи міст чи районів у містах, сільські, сільські ради.

Органи опіки та піклування мають такі повноваження:

- відповідно до пункту 7 статті 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» на виконавчі органи сільських, селищних, міських рад покладено організацію роботи щодо запобігання бездоглядності неповнолітніх та відповідно до статті 22. Законом України «Про місцеві державні адміністрації», серед інших повноважень, місцевим державним адміністраціям визначено функції щодо реалізації державної політики у сфері материнства та охорони здоров'я молоді.
- Сімейний кодекс України уповноважує органи опіки та піклування, в тому числі на рівні сільських, селищних рад, готувати позови про

позбавлення батьківських прав, відібрання дітей та екстрене вирішення питань відібрання дітей.

- Законом України "Про охорону дитинства" (ст. 5) на місцеві органи виконавчої влади та місцевого самоврядування покладено контроль за додержанням законності та норм моралі щодо дітей на дитячих майданчиках, комп'ютерних клубах, відеотеках, дискотеки, інші розважальні заклади та громадські місця;
- Закон України «Про соціальні послуги» разом з іншими органами визначає орган опіки та піклування як уповноважений орган, який здійснює соціальну роботу із сім'ями, дітьми та молоддю.
- Законом України "Про запобігання насильству в сім'ї" (ст. 3) серед органів і установ, покладених на здійснення заходів щодо запобігання насильству в сім'ї, визначено орган опіки та піклування.

Повноваження органів опіки та піклування у сфері захисту прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, визначені постановою Ради Міністрів України від 24 вересня 2008 р. 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування щодо захисту прав дитини».

Цим нормативно-правовим актом розподілені сфери повноважень щодо захисту дітей цієї категорії між обласними державними адміністраціями та сільськими, селищними радами.

Для сприяння роботі органів опіки та піклування обласних державних адміністрацій, міських виконавчих органів, районних у містах рад створюються комісії з питань захисту прав дітей, які мають дорадчі та дорадчі функції. Діяльність цих дорадчих органів регулюється відповідними положеннями, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866.

Удосконалення механізму взаємодії органів опіки та піклування з іншими питаннями соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю щодо захисту прав дітей та підтримки сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, що також передбачає розширення повноважень комітету щодо захисту прав дитини

щодо удосконалення діяльності органів опіки та піклування щодо запобігання соціальному сирітству, надання якісних соціальних послуг сім'ям з дітьми для підтримки сім'ї на кінець 2014 року в процесі реалізації заходи щодо захисту прав дітей органами опіки та піклування, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 введено нову главу «Соціальний захист дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах». Зазначеним розділом, а також новим додатком до Порядку передбачено проведення оцінки безпеки дитини для забезпечення оперативного реагування органів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю на повідомлення про сім'ї, які «зазнали насильства». або якщо існує реальний ризик його реалізації, що допоможе зробити більш об'єктивний та комплексний огляд ситуації щодо дотримання прав дитини.

Оліфіренко зазначає, що в Україні існує «три рівні системи опіки та піклування:

- регіональний рівень – облдержадміністрація.
- міського рівня (районних у місті) – міських, районних у містах виконавчих комітетів.
- сільського, селищного рівня – виконкоми сільських, селищних [18].

На територіальному рівні органами захисту дітей, які опинились у складній життєвій ситуації, є служби у справах дітей облдержадміністрації та інші органи державної влади області, які працюють з дітьми, які опинилися у складній життєвій ситуації, центри соціальної роботи. у справах сім'ї, дітей та молоді, по роботі з сім'ями дітей, обласні центри соціально-психологічної реабілітації дітей та державні дитячі навчальні заклади, прийомні сім'ї.

21 лютого 2016 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми». Метою закону є удосконалення системи забезпечення прав дитини в Україні шляхом удосконалення механізмів та процесів прийняття рішень щодо захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах за місцем їх проживання, підтримки сімей з живими

дітьми. потрапивши у важкі життєві умови, загинули внаслідок бойових дій чи збройних конфліктів.

Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» внесено зміни до Сімейного кодексу України щодо такого розвитку сімейного розвитку як «охорона сім'ї». Суть основних змін та доповнень полягає у визначенні терміну «піклування над дітьми» та умов, за яких орган опіки та піклування може призначити піклувальника сім'ям дітей, які потрапили у складні життєві обставини. уточнити термін «прийомна сім'я»; визначення прав та обов'язків дітей прийомних батьків; Крім того, запропоновані зміни передбачають делегування повноважень Кабінету Міністрів України щодо порядку встановлення опіки над дитиною, виплати компенсацій прийомним батькам та визначення розміру плати за утримання дитини в сім'ї. опікун.

16 березня 2017 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Деякі питання здійснення опіки над дитиною», якою визначено механізм встановлення опіки над дитиною та порядок організації сімейної діяльності дитини в сім'ї. годівниця. Затверджено порядок створення та діяльності прийомної сім'ї, влаштування, перебування дитини в сім'ї вихователя. Порядок оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї вихователя;

Також важливо запровадити інноваційну послугу супроводу такої вразливої категорії населення, як сім'ї з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, адже альтернативою є тимчасовий догляд та виховання дитини у професійно кваліфікованій прийомній сім'ї. помістити його в притулок, в центр соціально-психологічної реабілітації або в інтернат, наголошують експерти.

За роки незалежності в Україні було створено державну нормативну базу та систему принципів забезпечення дотримання вимог міжнародного законодавства щодо захисту прав дитини, досягнуто позитивних результатів у сфері подолання окремих негативних суспільних явищ. в дитячому середовищі.

Висновки до розділу 1

На сучасному етапі однією зі значних проблем нашого суспільства є явище дитячої бездоглядності, що відображає нездатність дітей, зокрема підлітків, адаптуватися до вимог суспільства та відсутність належного виховання через розрив відносин з батьками або іншими дорослими особами. Діти, які залишили свої родини або дитячі установи, стають бездоглядними та безпритульними, що означає відсутність стабільного місця проживання та ускладнює забезпечення належних умов життя та повноцінної соціалізації. Феномен дитячої бездоглядності має складний характер, оскільки діти стають жертвами не лише власних родин, але й байдужості оточуючих та суспільства.

Сьогодні можна виділити наступні причини виникнення бездоглядності: соціально-економічні причини, соціально-педагогічні причини та психолого-педагогічні причини, які є тісно взаємопов'язаними і не можуть бути розглянуті як незалежні фактори. Бідність, незадоволення основних потреб стають основою для виникнення психологічних проблем, неврозів, депресії, поширення алкоголізму та наркоманії. Прямим наслідком цього є неприйнятні умови життя дітей в родинях, важка соціалізація в інститутах освіти.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ДИТЯЧОЇ БЕЗДОГЛЯДНОСТІ В УКРАЇНІ

2.1. Досвід використання соціальних програм соціально-психологічної реабілітації в Україні

Сучасна ситуація з дитячою бездоглядністю в Україні свідчить про неспроможність держави вжити дієвих заходів щодо запобігання цьому негативному явищу, оскільки досі не створено належних механізмів управління.

Зараз у закладах освіти України навчається понад 100 тисяч учнів, що становить близько 1,4% від загальної кількості дітей. Зауважимо, що не всі ці діти є сиротами чи позбавлені батьківського піклування, оскільки більшість із них має батьків та родичів. Причинами їх потрапляння до закладів є важкі життєві умови, такі як бідність, комунікабельність, безробіття батьків, стан здоров'я та інвалідність дітей.

Хоча основною метою інституційного догляду та виховання є запобігання бездоглядності, сирітству та неналежному виконанню батьківських обов'язків, ці заклади мають і деякі недоліки. Зокрема, вони можуть спотворювати соціалізацію учнів, сприяти затримці розвитку, спричиняти замкнутість, а в окремих випадках – навіть ризик стати жертвою насильства. Проте заклади опіки та виховання є одним із найпоширеніших видів житла для дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.

Реформа системи інституційної опіки та освіти, яка розпочалася після затвердження 11 травня 2006 року, спрямована на вирішення зазначених проблем. Кабінетом Міністрів України Концепція державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Концепція була розрахована на 2007-2017 роки. і передбачав створення закладів нового типу, переведення до них дітей, перепідготовку вчителів та соціальних працівників. Деякі цілі Програми були досягнуті шляхом сприяння розвитку таких форм розміщення дітей, як дитячі

будинки сімейного типу та прийомні сім'ї. Проте гострою проблемою в українському суспільстві є питання влаштування дітей до інтернатних та навчальних закладів за бажанням батьків та дітей з вадами розвитку.

З метою посилення реформаторської спрямованості інституційної системи опіки та виховання дітей урядом продовжено вжиття заходів щодо її реформування. Влітку 2017 року було реалізовано Національну стратегію реформування інституційної системи опіки та виховання дітей на 2017–2026 роки, та план заходів для першого етапу реалізації [60]. Метою цієї реформи є зміна системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні на систему, яка передбачає догляд та виховання дитини в сім'ї чи сімейному оточенні. Цей документ, зокрема, передбачає: підготовку та затвердження нормативно-правових актів, організацію методичного забезпечення, необхідного для реформування інституційної системи догляду та виховання дітей, аналіз існуючої мережі закладів інтернатного догляду та виховання дітей, оцінка реалізації прав дитини в кожній області та затвердження регіональних планів реформування системи інтернатного догляду та виховання дітей, створення та підготовка регіональних груп для реалізації зазначеної стратегії; та навчання дітей.

Відповідно до Національної стратегії, у 2026 році в закладах повинно залишатися менше 0,5% від загальної кількості дітей. Хоча діти, які з різних причин залишаються в таких закладах, проживатимуть в умовах, максимально наближених до сімейних (до 10 осіб у закладах). один). заклад). Крім того, доступні та якісні послуги для сімей з дітьми мають бути помітні в кожній громаді.

На служби у справах дітей покладено забезпечення реалізації державної політики соціального захисту дітей в Україні, здійснення заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, безпритульності та дитячій правопорушенням. Вони розробляють і затверджують соціальні програми для дітей різного рівня.

Одним із основних принципів політики держави щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є захист майна, їх майнових прав та інтересів. За офіційними даними на початок 2018 року кількість дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, які перебували в закладах виховання та виховання, становила 4956 осіб. З них у власності житла – 2150 осіб (або 56%), у тому числі на праві власності – 218 осіб, на праві користування – 1932 особи.

З 2022 року у місцевих бюджетах передбачено кошти на реалізацію відповідних обласних програм забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб, які перебувають у перервах.

Основні положення цієї Програми спрямовані на вирішення пріоритетних завдань державної політики у сфері забезпечення прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з таких етапів:

- ведення обліку нерухомого майна з дітьми, позбавленими батьківського піклування;
- вивчення технічного стану житлових приміщень, пов'язаних з дітьми-сиротами, позбавленими батьківського піклування, з подальшим виконанням відповідних ремонтних робіт;
- вивчення потреб у забезпеченні дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, позбавлених батьківського піклування, однокласників у впорядкованому соціальному житті.
- створити житловий фонд соціального призначення для дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які залишилися без піклування батьків, та їх кількість.

Реалізація Програми сприяє реалізації права дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, позбавлених батьківського піклування, однокласників на організацію пов'язаного з ними житла шляхом передачі у власність та позачергового надання соціального житла після закінчення року їх перебування в інтернатних закладах, опікунських сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, прийомних сім'ях, а також після закінчення навчання у вищих і

професійно-технічних навчальних закладах, тимчасової роботи в Збройних Силах України та з інших причин. Забезпечення житлом цих категорій громадян та проведення для них ремонтних робіт можливе за рахунок обласних, районних, міських, селищних, сільських бюджетів, у тому числі об'єднаних територіальних громад та інших джерел.

Наказом Мінсоцполітики «Про Упорядкований перелік бюджетних програм та виконання результативних показників місцевих бюджетів у галузі «Соціальний захист та соціальне страхування» від 18.10.2018 р. на дітей та їх соціальний захист з метою надання соціальних послуг дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, та забезпечення соціально-правового захисту дітей. Друга підпрограма включає заходи державної політики щодо дітей та їх соціальний захист, що враховує динаміку чисельності бездоглядних та бездоглядних дітей в адміністративно-територіальній одиниці.

У столиці функціонує три заклади, які цілодобово надають дітям послуги з догляду, соціально-психологічної реабілітації: Центр соціально-психологічної реабілітації дітей, Центр соціально-психологічної реабілітації дітей №1 та Київський міський центр соціальної підтримки дітей та сімей. Протягом поточного року у даних закладах отримали допомогу 383 дітей.

Найновішими програмами в місті Києві з підвищення соціальної захищеності мешканців вважаються міські цільові програми «Діти. Сім'я. Столиця», «Турбота. Назустріч киянам» та «Соціальне партнерство» на 2022-2024 роки.

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді [53], опікуючись сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, тісно співпрацюють з різними державними органами влади, управліннями та відділами у справах сім'ї та молоді, освіти та культури, соціального захисту, службами у справах дітей, сектором молодіжної превенції ВП ГУНП, центрами зайнятості населення, закладами освіти, притулками для дітей та громадськими організаціями (товариства Червоного Хреста, Асоціації молодіжних громадських організацій, благодійними фондами, жіночими та релігійними організаціями).

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – це спеціальні заклади, уповноважені державою брати участь у реалізації державної молодіжної політики шляхом проведення соціальної роботи з дітьми та молоддю [55]. Соціальні служби – підприємства, установи та організації різних форм власності і відомчої підпорядкованості, а також громадяни, які надають соціальні послуги особам, що перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги.

Основною метою діяльності центрів є створення соціальних умов для життєдіяльності, гармонійного та різнобічного розвитку дітей та молоді, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних та духовних потреб.

Головні завдання центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з питань соціальної допомоги сім'ям які перебувають у складних життєвих обставинах полягають у створенні сприятливих умов для поліпшення їхнього становища, нормалізації життя, збереження родинного середовища для дитини.

Для забезпечення фінансовими ресурсами заходів з реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей, сьогодні в Київській області прийняті та реалізуються 35 місцевих програм, заходи яких спрямовані на реалізацію державної політики з питань дітей та їх соціальний захист (КЕКВ 9102). Слід зауважити, що 10 програм діють в об'єднаних територіальних громадах.

Служба у справах дітей та сім'ї виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) є структурним підрозділом виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), який утворюється Київською міською радою, підпорядковується Київському міському голові, підзвітний та підконтрольний Київській міській раді, а з питань виконання функцій державної виконавчої влади – Міністерству соціальної політики України.

Метою службою у справах дітей та сім'ї є розробка та здійснення в місті Києві заходів, спрямованих на поліпшення становища дітей, запобігання бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень.

Координація та контроль, методичне спрямування діяльності Служб у справах дітей та сім'ї районних в місті Києві державних адміністрацій, підпорядкованих Службі закладів у сфері реалізації державної політики з питань захисту прав дітей.

Відповідно до Стратегічного плану діяльності Служби у справах дітей та сім'ї виконавчого органу КМДА від 18 жовтня 2023 року стратегічною ціллю номер 2 є «Запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень»:

Завдання 2.1. Організація і проведення спільно з відділом ювенальної превенції управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у м. Києві заходів щодо соціального захисту дітей, виявлення причин, що зумовлюють дитячу бездоглядність та безпритульність, запобігання вчиненню дітьми правопорушень, а саме: проведення цілодобових районних профілактичних рейдів «Діти вулиці» [54].

Також визначено стратегічна ціль №3 «Модернізація, реконструкція та технічне переоснащення комунальних закладів (центрів соціальної підтримки дітей та сімей та соціально-психологічної реабілітації дітей) з метою розширення спектру та якості надання послуг дітям та сім'ям з дітьми, зокрема, які постраждали від війни та переміщені/евакуйовані до столиці із зони бойових дій».

З метою запобігання дитячій безпритульності та бездоглядності, зміцнення правопорядку серед дітей в м. Києві, соціального захисту дітей та підлітків, які залишилися без батьківської опіки та піклування, у місті Києві за 9 місяців 2023 року районними Службами у справах дітей та сім'ї спільно з відділами управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у м. Києві було проведено 148 профілактичних рейдів «Діти вулиці», у ході яких виявлено 83 дітей (див. табл. 2.1).

Із загальної чисельності виявлених дітей:

- дітей дошкільного віку – 42;
- дітей віком від 6 до 14 років – 37;

- дітей віком від 14 до 18 років – 4;
- не навчаються і не працюють – 12;
- учнів шкіл і профтехучилищ – 19.

Аналізуючи місця виявлення дітей, слід зазначити, що найбільшу чисельність дітей було вилучено з сім'ї 43, з вулиці 27 дітей, 13 дітей знайдені, підкинуті.

З дітей, який було виявлено під час рейдів 19 повернуто в сім'ю, 15 влаштовано до закладів соціального захисту, 49 влаштовано до закладів системи охорони здоров'я.

Поряд з цим, у ході рейдів постійно проводяться обстеження житлово-побутових умов проживання дітей, які опинились в складних життєвих обставинах. Так, протягом звітнього періоду було здійснено 1691 виїзд у такі сім'ї.

Ініційовано 138 притягнення до відповідальності батьків за неналежне виконання своїх батьківських обов'язків. Крім того, під час рейдів 663 батьків було попереджено про відповідальність за невиконання батьками своїх обов'язків, виявлено 2 порушення правил торгівлі спиртними напоями та тютюновими виробами, попереджено 2 посадові особи.

Інформація про результати проведення профілактичних рейдів за останні 14 років представлена в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1. Результати проведення профілактичних рейдів

Рік	Проведено рейдів	Загальна чисельність виявлених безпритульних та бездоглядних дітей	З них					За підсумками рейдів, кількість дітей			
			вилучено з вулиці	вилучено з сім'ї	вилучено з комп'ютерних клубів, розважальних залів	знайдено або підкинуто	вживали наркотики або токсичні речовини	повернено в сім'ю	повернено до навчальних закладів	влаштовано до ЦСПР	влаштовано до лікарняних закладів
2010 рік	277	131	55	28	37	11	0	33	24	46	28
2011 рік	296	104	51	10	29	6	0	43	1	37	15
2012 рік	396	98	52	23	10	1	0	26	18	12	30
2013 рік	300	88	36	19	33	0	2	44	11	13	20
2014 рік	314	65	28	20	16	1	0	26	2	15	22
2015 рік	280	54	21	15	14	0	1	20	5	16	13
2016 рік	238	47	25	17	5	0	0	7	5	16	19
2017 рік	285	78	32	36	2	6	0	10	0	24	44
2018 рік	303	104	47	55	0	2	0	4	0	32	68

2019 рік	271	55	23	32	0	0	0	2	3	21	29
2020 рік	248	53	24	21	0	1	0	14	0	15	17
2021 рік	240	56	15	40	0	1	0	5	0	24	27
2022 рік	217	73	30	40	0	3	0	24	0	31	18
9 міс. 2023	148	83	27	43	0	13	0	19	0	15	49

Як бачимо, відповідно до завдання 3.1, яким визначено проведення цілодобових районних профілактичних рейдів «Діти вулиці» за період з січня по жовтень 2023 року районними Службами у справах дітей та сім'ї спільно з представниками відділів ювенальної превенції управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції у м. Києві провели 148 рейд. Під час яких було виявлено 83 дітей.

Заплановані Стратегією завдання на 2024-2026 роки Протягом 2024-2026 років планується виконання таких ключових завдань:

- Проводити районні профілактичні рейди «Діти вулиці»
- Участь в проведенні Всеукраїнського профілактичного заходу «Урок»

Очікуваний результат:

- Зменшення кількості бездоглядних та безпритульних дітей.
- Залучення дітей до навчання.
- Забезпечення 100% проведення.

Отже, система соціального забезпечення щодо роботи з бездоглядністю дітей потребує подальшого розширення та модернізації, забезпечуючи вимоги європейських стандартів та потреб сучасного стану війни в Україні.

2.2. Аналіз стану соціально-психологічної адаптації бездоглядних підлітків

Щоб виявити соціально-психологічну готовність бездоглядних дітей до адаптації у суспільстві, необхідно проводити різного роду діагностичні дослідження. Будь-яка програма соціальної реабілітації чи психологічної підтримки потребує виявлення стартового стану соціально-психологічного розвитку дитини. Це дозволяє оцінити загальну картину адаптаційних можливостей дитини, що може вказувати на перехід із кризового стану до більш стабільного соціально-психологічного рівня. Як правило, діагностика передбачає виявлення результатів, спрямованих на оцінку адаптаційного потенціалу, а також дозволяє дати їм експертну оцінку.

Завданнями діагностики соціально-психологічної адаптації є:

- забезпечення реалізації індивідуально-орієнтованого підходу до роботи з бездоглядними дітьми;
- визначення рівня соціальної інтеграції дитини у нове середовище;
- виявлення умов, що сприяють успішній адаптації підлітків;
- оцінка емоційного стану та рівня стресостійкості дитини;
- визначення ступеня соціальних навичок та комунікативних здібностей.

Соціально-психологічна діагностика виконує низку функцій: інформаційну, оцінну, комунікативну, аналітичну, прогностичну, корекційну тощо. Завдяки діагностичним дослідженням можна виявити адаптаційні можливості бездоглядних дітей, зокрема підлітків, а також оцінити їхню готовність до змін у соціальному середовищі [11].

З огляду на мету та завдання соціально-психологічного дослідження, було поставлено мету експерименту – оцінити соціально-психологічні здібності бездоглядних підлітків до адаптації в умовах реабілітаційних програм. Діагностика включає в себе застосування психометричних тестів, інтерв'ю та спостереження, що дозволяє комплексно оцінити рівень соціально-психологічної адаптації.

Для досягнення зазначених цілей доцільно використовувати комплексну методику, що охоплює такі інструменти:

- Анкетування та опитувальники, спрямовані на оцінку рівня тривожності, самооцінки, соціальної компетентності;
- Проективні методики для виявлення внутрішніх конфліктів, страхів, а також прихованих ресурсів підлітка;
- Спостереження за поведінкою у групі, що дозволяє оцінити соціальні взаємодії та адаптаційні стратегії;
- Тести на виявлення емоційного інтелекту та комунікативних навичок, що дають змогу оцінити рівень емоційної регуляції.

Саме завдяки таким методам можна виявити готовність бездоглядних підлітків до реінтеграції в суспільство, а також сформувані індивідуальні рекомендації для подальшої реабілітації.

Проведення комплексної соціально-психологічної діагностики дозволяє:

- оцінити рівень готовності підлітків до соціальної адаптації;
- визначити основні бар'єри на шляху до успішної інтеграції;
- розробити індивідуальні програми корекції, орієнтовані на потреби конкретної дитини;
- надати рекомендації для педагогів і соціальних працівників щодо підтримки бездоглядних дітей у процесі адаптації.

Для діагностики соціально-психологічної адаптації бездоглядних дітей та підлітків використовується методика, розроблена К. Роджерсом і Р. Даймондом. Ця методика є одним із найбільш ефективних інструментів для оцінки рівня адаптації, оскільки дозволяє глибоко зрозуміти, як людина взаємодіє з оточуючим середовищем, наскільки вона здатна пристосуватися до соціальних вимог і стресових ситуацій.

Оригінальна версія цієї методики не була адаптована українською мовою, тому для проведення досліджень із бездоглядними підлітками, авторами роботи було здійснено її переклад та адаптацію. Це дозволило зробити інструмент більш зрозумілим та доступним для молодіжної аудиторії. Під час адаптації

враховувалися вікові особливості підлітків, їхні культурні та соціальні контексти, що забезпечило надійність та достовірність отриманих результатів.

Переклад та адаптація цієї методики для підлітків дозволяють:

1. Підвищити точність діагностики завдяки зрозумілому формулюванню запитань, що відповідають віковим особливостям підлітків;
2. Виявити рівень соціально-психологічної адаптації навіть у складних соціальних умовах, характерних для бездоглядних дітей;
3. Розробити індивідуальні плани корекційної роботи, спрямовані на покращення адаптаційних можливостей підлітків;
4. Оцінити зміни в адаптації до і після застосування реабілітаційних заходів.

Розглядаючи сутність методики, можна сказати, що методика складається з низки питань і тверджень (101 пункту), які респонденти оцінюють за шкалою від 5 до 0. Питання стосуються різних сфер життя, а наприкінці відповідно до ключа формуються дані по 8 шкалам, включаючи шкалу брехні.

Наведемо інструкцію до методики: У опитувальнику містяться висловлювання про людину, про її спосіб життя – переживання, думки, звички, стилі поведінки. Їх можна співвіднести з нашим власним способом життя.

Прочитавши висловлювання опитування, приміряйте його до своїх звичок, свого способу життя і оцініть, якою мірою цей вислів може бути віднесено до вас. Для того щоб позначити вашу відповідь в бланку, виберіть, підходящий, на вашу думку, один з семи варіантів оцінок, пронумерованих цифрами від «0» до «5»:

- «0» - це до мене абсолютно не відноситься;
- «1» - мені це не властиво в більшості випадків;
- «2» - сумніваюся, що це можна віднести до мене;
- «3» - не наважуюся віднести це до себе;
- «4» - це схоже на мене, але немає впевненості;
- «5» - це на мене схоже.

Наведемо перекладені та адаптовані пункти тверджень:

1. Мені незручно вступати в розмову з іншими.
2. Не хочу відкриватися перед іншими людьми.
3. Мені подобається змагатися, боротися, любити виклики.
4. Завжди ставлю собі високі вимоги.
5. Часто лаю себе за свої помилки.
6. Часто відчуваю себе приниженим.
7. Сумніваюся, що можу подобатися комусь із протилежної статі.
8. Завжди дотримуюся своїх обіцянок.
9. У мене теплі та добрі стосунки з оточуючими.
10. Я стримана, замкнута людина; тримаюся трохи осторонь від інших.
11. У своїх невдачах я завжди звинувачую себе.
12. Я відповідальна людина; на мене можна покластися.
13. Відчуваю, що не можу нічого змінити, всі зусилля марні.
14. Дивлюся на багато речей очима моїх однолітків.
15. Приймаю правила та вимоги, яких слід дотримуватися.
16. Мені не вистачає власних переконань і правил.
17. Люблю мріяти – іноді навіть вдень. Важко повертаюся від мрій до реальності.
18. Завжди готовий захищатися чи навіть нападати: "застрягаю" на образах, обмірковуючи, як можна помститися.
19. Можу керувати собою та своїми вчинками, контролювати себе; самоконтроль – не проблема.
20. Часто псується настрій: мене накриває сум або нудьга.
21. Мене мало хвилюють проблеми інших, я більше зосереджений на собі.
22. Люди зазвичай мені подобаються.
23. Я не соромлюся своїх почуттів і відкрито їх виражаю.
24. У великому натовпі я відчуваю себе трохи самотньо.
25. Мені зараз дуже некомфортно. Хочу все покинути й сховатися.
26. Зазвичай легко знаходжу спільну мову з оточуючими.
27. Найважче мені боротися із самим собою.

28. Мене насторожує, коли хтось проявляє незаслужену доброзичливість.
29. У душі я оптиміст і вірю в краще.
30. Я вперта і непоступлива людина; таких часто називають важкими.
31. Критично ставлюся до людей і можу судити їх, якщо вважаю, що вони цього заслуговують.
32. Зазвичай відчуваю себе веденим, а не тим, хто веде: не завжди виходить мислити і діяти самостійно.
33. Більшість із тих, хто мене знає, добре до мене ставиться і любить мене.
34. Іноді в мене виникають думки, якими не хочу ні з ким ділитися.
35. Я маю привабливу зовнішність.
36. Відчуваю себе безпорадним і потребую, щоб хтось був поруч.
37. Якщо я приймаю рішення, то дотримуюся його.
38. Навіть коли здається, що рішення самостійне, мені важко позбутися впливу інших.
39. Часто відчуваю провину, навіть коли нема за що себе звинувачувати.
40. Маю неприязнь до того, що мене оточує.
41. Я всім задоволений.
42. Відчуваю, ніби вибитий з колії: не можу зібратися, взяти себе в руки та організуватися.
43. Відчуваю млявість; все, що раніше хвилювало, раптом стало байдуже.
44. Я урівноважений і спокійний.
45. Коли злюся, іноді виходжу з себе.
46. Часто почуваюся скривдженим.
47. Я імпульсивна, нетерпляча та гаряча людина; іноді бракує стриманості.
48. Мені іноді трапляється пліткувати.
49. Не завжди довіряю своїм почуттям, бо вони мене іноді підводять.
50. Мені досить важко бути самим собою.
51. Спочатку думаю, а потім роблю: для мене розум важливіший за почуття.

52. Часто тлумачу все по-своєму, здатний вигадувати зайве – ніби не від світу цього.
53. Я терпимий до людей і приймаю кожного таким, яким він є.
54. Намагатися не думати про свої проблеми – мій спосіб впоратися.
55. Вважаю себе цікавою людиною – привабливим і помітним як особистість.
56. Я сором'язливий і легко тушуюся.
57. Мені обов'язково потрібно нагадувати та підштовхувати, щоб довів справу до кінця.
58. В глибині душі відчуваю свою перевагу над іншими.
59. Немає нічого, де я зміг би повністю виразити свою індивідуальність, своє «я».
60. Боюся, що інші подумають про мене щось погане.
61. Я амбітний, небайдужий до успіху і похвали: у важливих для мене речах намагаюся бути серед кращих.
62. Зараз у мені є багато того, за що можна зневажати.
63. Я активний, енергійний і сповнений ініціативи.
64. Пасую перед труднощами та ситуаціями, які можуть ускладнитися.
65. Недостатньо ціную себе.
66. За своєю природою я лідер і вмію впливати на інших.
67. У цілому добре ставлюся до себе.
68. Я наполегливий і напористий; завжди важливо, щоб було так, як я хочу.
69. Не люблю, коли стосунки з кимось псуються, особливо якщо розбіжності можуть стати явними.
70. Довго не можу прийняти рішення, а потім сумніваюся в його правильності.
71. Почуваюся розгубленим: все плутається, усе змішалось.
72. Я задоволений собою.
73. Я почуваюся невдачливим.

74. Я приємна людина, яка викликає довіру.
75. Можливо, я не дуже гарний зовні, але можу подобатися як особистість.
76. Я зневажаю осіб протилежної статі та не зв'язуюся з ними.
77. Коли потрібно щось зробити, мене охоплює страх: раптом не впораюся або не вийде.
78. На душі легко та спокійно, мене зараз нічого не турбує.
79. Я вмю працювати наполегливо.
80. Відчуваю, що зростаю і дорослішаю: змінююся сам і змінюється моє ставлення до світу навколо.
81. Іноді говорю про те, в чому зовсім не розбираюся.
82. Завжди кажу тільки правду.
83. Почуваюся стурбованим, напруженим і тривожним.
84. Щоб змусити мене щось зробити, потрібно добре наполягти, і тоді я поступаюся.
85. Відчуваю невпевненість у собі.
86. Обставини часто змушують мене захищати себе, виправдовуватися та обґрунтовувати свої вчинки.
87. Я поступливий, м'який і податливий у стосунках з іншими.
88. Мені подобається обмірковувати різні речі, я люблю розмірковувати.
89. Іноді мені подобається похвалитися.
90. Приймаю рішення, а потім одразу їх змінюю; зневажаю себе за це, але нічого не можу вдіяти.
91. Намагатися покладатися на свої сили – це про мене; не розраховую на чийсь допомогу.
92. Ніколи не запізнююся.
93. Часто відчуваю внутрішню скутість і несвободу.
94. Виділяюся серед інших.
95. Не завжди надійний товариш, на мене не завжди можна покластися.
96. Я добре розумію себе і маю чітке уявлення про свої почуття.

97. Я комунікабельна та відкрита людина, легко сходжуся з людьми.
98. Мої сили та здібності повністю відповідають тим завданням, які доводиться вирішувати; я справляюся з усім.
99. Не ціную себе: інші мене не сприймають всерйоз, у кращому разі ставляться поблажливо або просто терплять.
100. Турбуюся, що в мене занадто часто виникають думки про протилежну стать.
101. Усі свої звички вважаю хорошими.

Після відповідей на запитання для опрацювання методики необхідно підрахувати кожен з показників соціальної адаптованості, додавши ті бали, які респондент приписав відповідним висловам.

При врахуванні треба розуміти, що зона невизначеності в інтерпретації результатів за кожним показником наводиться для підлітків – в дужках та є ширшою, а для дорослих – без дужок і є вузкою.

За загальною інтерпретацією результати «перед» зоною невизначеності інтерпретуються як надзвичайно низькі, а «після» найвищого показника в зоні невизначеності – як високі. Ключі щодо опрацювання методики представлені в додатках (додаток Б).

Підставивши одержані значення показників у формули з другої таблиці, треба обчислити значення 6 інтегральних показників соціально-психологічної адаптованості, що виражаються в відсотках від максимуму.

Таблиця 2.2. Обрахування інтегральних показників соціально-психологічної адаптованості

Інтегральні показники	
«Адаптація» $A = \frac{a}{a+b} \times 100 \%$	«Самоприйняття» $S = \frac{a}{a+b} \times 100 \%$
«Прийняття інших» $L = \frac{1.2a}{1.2a+b} \times 100 \%$	«Емоційна комфортність» $E = \frac{a}{a+b} \times 100 \%$

<p>«Інтернальність»</p> $I = \frac{a}{a + 1.4b} \times 100 \%$	<p>«Прагнення домінувати»</p> $D = \frac{2a}{2a + b} \times 100 \%$
--	---

Представимо результати дослідження на вибірці 18 осіб-підлітків, віком від 10 до 18 років, які перебували на поточному обліку в I півріччі 2024 року в Деснянському РЦСССДМ.

Таблиця 2.3. Результати попереднього дослідження за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонда

Шкала	Результат (у %)
Адаптивність	32%
Самосприйняття	44%
Прийняття інших	49%
Емоційний комфорт	39%
Інтернальність	64%
Прагнення домінувати	53%

Результати діагностики соціально-психологічної адаптації бездоглядних підлітків за методикою Роджерса-Даймонда вказують на дисбаланс у різних аспектах особистісного розвитку та соціальної взаємодії:

1. Адаптивність (32%) – низький рівень загальної здатності підлітків пристосовуватися до соціального середовища. Такий результат свідчить про труднощі у встановленні адекватних соціальних контактів, що може бути наслідком нестабільного оточення, конфліктних стосунків чи тривалого перебування у стресових ситуаціях.
2. Самосприйняття (44%) – показник демонструє середній рівень прийняття себе, але все ще нижчий за бажаний. Підлітки мають певні труднощі з самоідентифікацією, можуть відчувати невпевненість у своїх силах або внутрішній конфлікт.
3. Прийняття інших (49%) – рівень сприйняття інших людей також середній, що свідчить про певну закритість підлітків до оточення. Це

може бути наслідком низької довіри до соціуму, отриманої через негативний досвід або ізоляцію.

4. Емоційний комфорт (39%) – низький показник свідчить про емоційну нестабільність та підвищений рівень тривожності. Це характерно для підлітків, які пережили травматичний досвід або тривалий час перебували в несприятливих умовах.
5. Інтернальність (64%) – високий рівень інтернальності свідчить про схильність брати на себе відповідальність за події, що відбуваються у їхньому житті. У контексті бездоглядності це може бути позитивним аспектом, оскільки підлітки готові самостійно вирішувати свої проблеми, але в умовах відсутності підтримки це може привести до почуття провини за те, що вони не можуть впоратися з обставинами, а також призвести до максималізму в поглядах щодо відповідальності за своє життя.
6. Прагнення домінувати (53%) – середній показник відображає відносно збалансоване бажання керувати іншими. Для таких підлітків важливо правильно спрямовувати їхню енергію, щоб уникнути агресії чи деструктивної поведінки в соціумі.

Результати вказують на значні труднощі у соціально-психологічній адаптації підлітків, що вимагає цілеспрямованої корекційної роботи. Основними напрямками підтримки мають стати:

- Зменшення емоційного напруження (психотерапевтичні заняття).
- Формування довіри до інших і позитивного ставлення до соціуму.
- Підвищення самооцінки та впевненості у власних силах.
- Надання підтримки у розвитку адаптивних навичок і стратегії подолання життєвих труднощів.

Ці заходи сприятимуть підвищенню адаптивності та створять передумови для інтеграції підлітків у суспільство, тому, враховуючи результати методики, було вирішено розробити авторську програму соціально-психологічної реабілітації таких підлітків.

Висновки до розділу 2

Аналізуючи роль державних установ у запобіганні явищу бездоглядності, можна зробити висновки, що реалізацію державної політики соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, а також протидії правопорушенням, вчиненим дітьми на території України, здійснюють такі органи: служби у справах дітей та сім'ї, уповноважені підрозділи Національної поліції, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центри соціально-психологічної реабілітації дітей.

Отже, можна зробити висновок, що Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію державної політики соціально-правового захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, через розробку та впровадження цільових загальнодержавних програм соціального захисту та покращення становища дітей, а також координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади. Питання забезпечення прав соціально-правового захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, віднесено до компетенції Міністерства соціальної політики України.

Результати діагностики 18 бездоглядних підлітків за методикою Роджерса-Даймонда на базі Деснянського РЦСССДМ виявили низьку адаптивність (32%) та емоційний комфорт (39%), що свідчить про труднощі в соціальному пристосуванні та підвищену тривожність. Середній рівень самосприйняття (44%) і прийняття інших (49%) вказує на проблеми з довірою до оточення та самооцінкою. Водночас високий рівень інтернальності (64%) свідчить про здатність брати відповідальність, що може бути потенційним ресурсом у реабілітації.

Загалом результати вказують на потребу в психосоціальній підтримці, спрямованій на зниження емоційної напруженості, формування навичок адаптації та підвищення соціальної інтеграції, для чого було вирішено розробити авторську програму соціально-психологічної реабілітації таких підлітків.

РОЗДІЛ 3

ПРОВЕДЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ БЕЗДОГЛЯДНИХ ДІТЕЙ

3.1. Розробка програми соціально-психологічної реабілітації бездоглядних підлітків

На базі проаналізованих соціальних програм щодо дитячої бездоглядності було розроблено авторську програму соціально-психологічної реабілітації бездоглядних підлітків на базі Деснянського районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді міста Києва.

Термін проведення: 6 тижнів, з яких 5 тижнів присвячено груповим зустрічам і 1 тиждень на індивідуальні зустрічі.

Періодичність: 1 раз на тиждень, з яких групове по 1,5 год, індивідуальне – 1 год.

Загальна тривалість програми: 8,5 годин

Наповнюваність: 18 дітей об'єднано у 3 вікові міні-групи: 10-12 років – 6 дітей; 13-15 років – 7 дітей; 16-18 років – 5 дітей.

Визначення проблеми, на розв'язання якої спрямована Програма – це комплексне вирішення проблеми дитячої бездоглядності, забезпечуючи соціально-психологічну підтримку, необхідну для успішної інтеграції дітей у суспільство.

Конкретні аспекти проблеми дитячої бездоглядності, на вирішення яких спрямована програма:

1. Відсутність належного догляду та підтримки. Програма орієнтована на виявлення підлітків, які перебувають без належної опіки з боку батьків, опікунів чи інших дорослих. Вона охоплює дітей зі складних сімейних обставин, вихованців інтернатних закладів, а також тих, хто часто залишений без нагляду через соціальні чи економічні причини. Особлива увага приділяється організації безпечного середовища в

школах і центрах денного перебування для таких дітей, забезпечуючи їх базові потреби.

2. Соціальна ізоляція та відсутність доступу до ресурсів. Програма спрямована на інтеграцію підлітків у соціум шляхом налагодження контактів з медичними, освітніми та соціальними установами. Вона допомагає дітям отримати доступ до належної освіти, психологічної підтримки, професійного консультування та медичних послуг. У рамках програми передбачено групову та індивідуальну роботу з підлітками для подолання ізоляції, формування навичок спілкування та адаптації.
3. Попередження небезпек та ризиків у житті підлітків. Значну увагу приділено профілактиці ризикованої поведінки, зокрема зловживання наркотиками чи алкоголем, булінгу, експлуатації, втягнення в злочинність або торгівлю людьми. Програма передбачає навчання дітей способам уникнення небезпечних ситуацій, розробку індивідуальних планів безпеки, а також співпрацю з правоохоронними органами та громадськими організаціями для захисту прав дітей.
4. Розвиток особистісного потенціалу та підтримка емоційного здоров'я. Програма спрямована на допомогу підліткам у розкритті їхніх сильних сторін, підвищенні самооцінки та формуванні позитивного ставлення до власного майбутнього. Для цього організуються тренінги, майстер-класи, групи підтримки та заходи, які сприяють саморозвитку, мотивації та емоційному благополуччю.
5. Залучення громади до вирішення проблеми. Програма передбачає активну співпрацю з громадськими організаціями, благодійними фондами та волонтерами для створення мережі підтримки підлітків. Також заплановано проведення інформаційних кампаній для підвищення обізнаності про проблеми дитячої бездоглядності та мобілізацію ресурсів громади.

Основні напрями реалізації програми:

1. Залучення міждисциплінарних фахівців. Інтеграція експертів із Київського міського центру соціальних служб до районного центру, які надаватимуть професійну допомогу у профілактиці бездоглядності, проведенні реабілітаційних заходів і роботі з педагогами.
2. Просвітницька діяльність. Організація тренінгів і семінарів для батьків, вчителів, класних керівників із питань соціальної адаптації дітей, профілактики негативних явищ і налагодження взаємодії між учасниками освітнього процесу.
3. Створення ефективної системи соціальної підтримки. Удосконалення роботи кабінету соціального працівника школи, який займається консультуванням учнів та їхніх сімей, організацією заходів для підтримки дітей із вразливих категорій.

Завдання програми:

1. Ідентифікація підлітків із ризиком бездоглядності. Проведення моніторингу із метою виявлення тих, хто перебуває у складних життєвих обставинах або вразливих соціальних групах.
2. Проведення індивідуальної та групової роботи. Забезпечення систематичної роботи із залученням підлітків, їхніх сімей та педагогів для вирішення актуальних соціально-психологічних проблем, що можуть спричинити бездоглядність.
3. Організація освітніх заходів. Реалізація тренінгів та інтерактивних занять із питань адаптації, лідерства, управління емоціями, а також для батьків – щодо виховання та побудови довірливих відносин із дітьми.
4. Співпраця з профільними фахівцями. Системна робота з Київським міським центром соціальних служб, спрямована на використання їхніх методик і досвіду в роботі із кризовими категоріями дітей.
5. Формування безпечного середовища. Впровадження превентивних заходів щодо булінгу, формування довірливих стосунків, створення простору для психологічної розвантаженості.

Ця програма спрямована на побудову комплексної системи підтримки, що дозволить підліткам із ризиком бездоглядності знайти захищене середовище, отримати необхідну допомогу та поступово інтегруватися у повноцінне соціальне життя.

Залучення профільних фахівців районного центру соціальних служб в програму соціально-психологічної реабілітації передбачає наступні кроки:

- Консультації та експертна підтримка. Фахівці Деснянського центру соціальних служб можуть надавати консультаційну підтримку соціальному працівнику програми в складних випадках, а також експертну оцінку і рекомендації з питань роботи з клієнтами та їх батьками.
- Співпраця у виявленні та вирішенні проблем. Фахівці можуть допомогти у виявленні клієнтів, які потребують додаткової підтримки, та визначенні стратегій їх подальшої роботи. Вони можуть брати участь у проведенні групової та індивідуальної роботи з клієнтами та їх батьками, забезпечуючи професійну підтримку та рекомендації.
- Тренінги та семінари. Фахівці допомагатимуть проводити тренінги та семінари для всіх учасників програми в залежності від наявних потреб клієнтів.
- Ресурсна підтримка. Фахівці надаватимуть ресурсну підтримку програмі, серед чого консультування, рекомендації щодо доступних ресурсів та послуг у районі та загалом в місті Києві, які можуть бути використані для підтримки клієнтів у складних життєвих обставинах. Це можуть бути соціальні послуги, медична допомога, правова допомога тощо.

Нормативно-правове забезпечення програми соціально-психологічної реабілітації включає наступні документи:

1. Конституція України.
2. Закон України «Про освіту».
3. Закон України «Про соціальні послуги».

4. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про соціального працівника в загальноосвітньому навчальному закладі».
5. Рішення Київської міської ради «Про затвердження Програми соціальної підтримки дітей, які знаходяться в складних життєвих обставинах в м. Києві».

Ці нормативно-правові акти визначають рамки та принципи функціонування програми соціально-психологічної реабілітації та забезпечують її відповідність вимогам законодавства України.

Програма соціально-психологічної реабілітації ґрунтується на наступних принципах:

1. Комплексний підхід. Програма використовує комплексний підхід до роботи з дітьми, враховуючи їхні фізичні, психологічні, соціальні та освітні потреби. Програма передбачає співпрацю з різними зацікавленими сторонами, такими як школи, батьки, діти, соціальні працівники, щоб забезпечити комплексний підхід до попередження дитячої бездоглядності.
2. Індивідуалізація. Програма враховує унікальні потреби кожної дитини, виявлені соціальними працівниками через індивідуальний підхід до кожної ситуації. Програма передбачає розробку та реалізацію індивідуальних планів підтримки та взаємодії з кожною дитиною з урахуванням її особистих потреб.
3. Системність. Програма працює в рамках системи соціального захисту дітей та освітньої системи міста Києва. Вона взаємодіє з іншими профільними фахівцями, такими як соціальні працівники, педагоги, психологи тощо, для забезпечення комплексної підтримки дітей.
4. Партнерство. Програма базується на партнерському підході, що включає співпрацю з батьками, школами, місцевими органами влади, громадськими організаціями та іншими зацікавленими сторонами.

Програма сприяє взаємодії та співпраці між різними суб'єктами соціальної роботи.

5. Інформаційна підтримка. Програма забезпечує дітей, батьків та педагогів необхідною інформацією про права та обов'язки, процедури та послуги, що надаються в рамках програми. Інформаційна підтримка допомагає всім зацікавленим сторонам вірно розуміти мету та принципи програми, сприяє своєчасному доступу до необхідних ресурсів та послуг.
6. Участь дітей та батьків. Програма включає дітей та їхніх батьків у прийняття рішень та розробку індивідуальних планів підтримки. Вона стимулює активну участь дітей та батьків у процесі роботи з програмою, сприяє залученню їхніх думок, побажань та потреб у вирішенні проблем.
7. Гуманітарний підхід. Програма соціально-психологічної реабілітації базується на гуманітарному підході до роботи з дітьми, враховуючи їхнє гідне ставлення, права та потреби. Програма надає підтримку з урахуванням етичних, культурних та моральних аспектів роботи з дітьми та їхніми батьками.

Для створення Програми соціально-психологічної реабілітації бездоглядних підлітків були використані різноманітні джерела літератури, наукові статті, методичні рекомендації та матеріали відповідних організацій, зокрема:

1. Методичні рекомендації щодо роботи соціальних педагогів в школах. МОН України. Київ, 2016.
2. Програма «Безпека життєдіяльності» для загальноосвітніх навчальних закладів. МОН України. Київ, 2017.
3. Методика роботи профільних спеціалістів із соціальної роботи в навчальних закладах. Київський міський центр соціальних служб.
4. Профілактика дитячої бездоглядності: теорія та практика: навч.-метод. посібник / за заг. ред. О. В. Боднар та ін. Київ, 2018.

5. Забезпечення безпеки дітей в освітньому середовищі: практичний посібник для педагогів та батьків / А. А. Швець та ін. Київ, 2019.
6. Профілактика дитячої бездоглядності в навчальних закладах: науково-методичний посібник / за ред. О. В. Мірошніченко та І. В. Ляшенко. Київ, 2020.
7. Нормативні документи з питань захисту прав дитини та соціального захисту в Україні: збірник Головного управління роботи з дітьми КМДА. Київ, 2019.

Моніторинг та оцінка Програми:

1. Ведення систематичного моніторингу випадків дитячої бездоглядності, аналіз отриманих даних та визначення динаміки змін.
2. Оцінка ефективності проведених заходів Програми на основі зворотного зв'язку від клієнтів, батьків, профільного спеціаліста та інших зацікавлених сторін.
3. Підготовка звіту з результатами Програми, включаючи опис проведених заходів, досягнутих результатів, аналіз ефективності та рекомендації щодо подальшого розвитку Програми.

Прогнозованими результатами програми стали:

1. Зниження рівня дитячої бездоглядності завдяки ранньому виявленню проблем і своєчасному втручанню.
2. Покращення емоційного стану підлітків через стабілізацію їх психічного здоров'я і зменшення тривожності.
3. Розвиток соціальних навичок, таких як комунікація, управління конфліктами та побудова позитивних взаємин.
4. Підвищення рівня самооцінки і формування мотивації до навчання або працевлаштування.
5. Реінтеграція в суспільство через створення підтримуючого середовища та відновлення контактів із сім'єю чи опікунами.
6. Запобігання ризиковій поведінці, такій як вживання психоактивних речовин або скоєння правопорушень.

7. Розвиток професійної орієнтації для сприяння подальшій соціальній реалізації.
8. Підвищення рівня довіри до соціальних служб, що сприяє відкритості підлітків до отримання допомоги.
9. Покращення фізичного стану через залучення до здорового способу життя.
10. Відновлення почуття безпеки і формування позитивного уявлення про майбутнє.
11. Зміцнення сімейних зв'язків шляхом роботи з батьками або опікунами.
12. Систематизація та удосконалення механізмів соціально-психологічної допомоги для створення більш ефективної моделі підтримки.

Таким чином, розроблена нами авторська Програма надає комплексний підхід до проблеми дитячої бездоглядності, включаючи участь фахівців соціальної роботи, батьків, підлітків та інших зацікавлених сторін.

3.2. Вдосконалення соціально-психологічної реабілітації бездоглядних дітей

Представимо повторні результати опитування за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонда та порівняємо їх з попередніми.

Таблиця 3.1. Результати повторного дослідження за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса-Даймонда

Шкала	Результат (у %)
Адаптивність	61%
Самосприйняття	85%
Прийняття інших	81%
Емоційний комфорт	64%
Інтернальність	61%
Прагнення домінувати	56%

Наведемо порівняння отриманих результатів на рисунку 3.1.

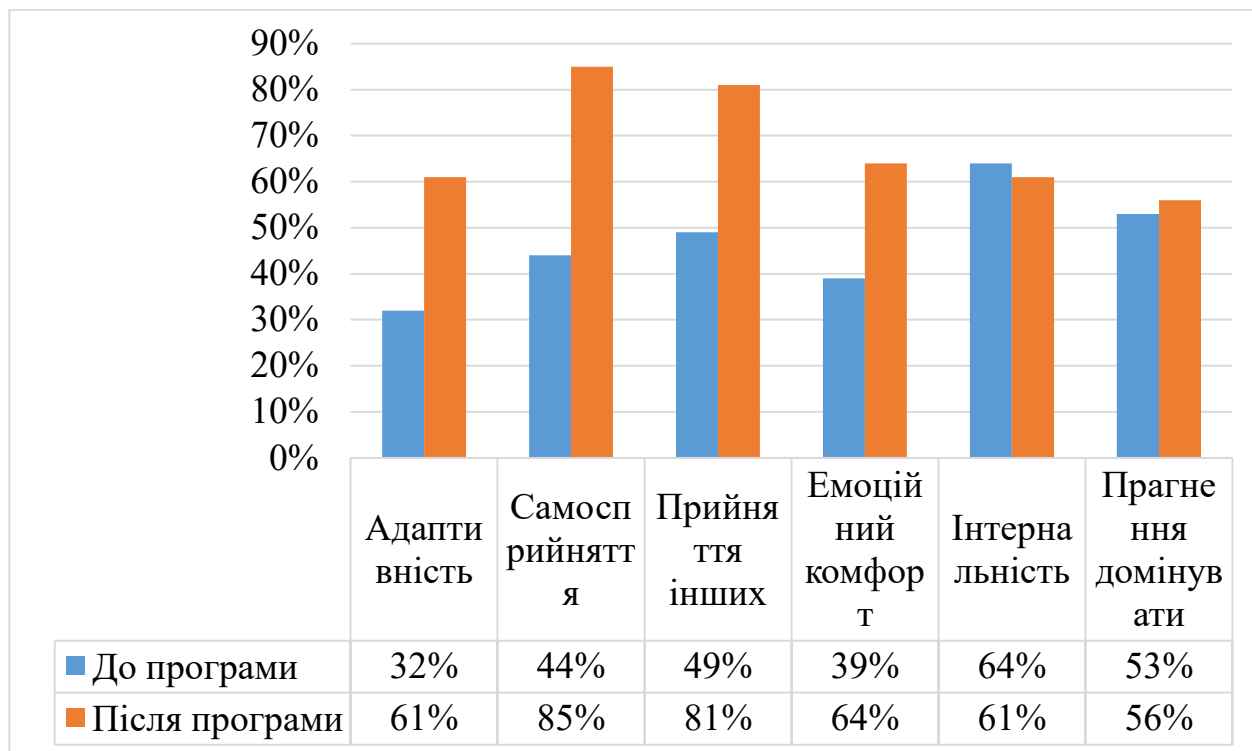

Рис. 3.1. Порівняння результатів

Проведення повторної діагностики соціально-психологічної адаптації бездоглядних підлітків виявило суттєві покращення у всіх ключових показниках після впровадження програми реабілітації. Це свідчить про позитивний вплив на розвиток особистісних і соціальних якостей дітей.

1. Адаптивність (61%) – порівняно з початковим рівнем (32%), показник адаптивності зріс майже вдвічі. Це свідчить про здатність підлітків ефективніше пристосовуватися до умов соціального середовища, долати труднощі у спілкуванні та вирішувати проблеми. Такий прогрес обумовлений розвитком практичних навичок соціальної взаємодії та зниженням рівня ізоляції.
2. Самосприйняття (85%) – різке покращення цього показника відображає значне зростання впевненості у собі, формування позитивного образу "Я" та прийняття своїх особистісних якостей. Це є результатом психологічних консультацій, спрямованих на підвищення самооцінки та розуміння власних ресурсів.

3. Прийняття інших (81%) – високий рівень цього показника свідчить про покращення довіри до оточення, здатність формувати дружні стосунки та взаємодіяти з іншими без конфліктів. Цей результат демонструє успіх у подоланні соціальної ізоляції та розвитку емпатії.
4. Емоційний комфорт (64%) – показник зріс із 39% до 64%, що вказує на зменшення рівня тривожності та покращення загального психологічного стану. Підлітки стали більш емоційно стабільними, що свідчить про результативність реабілітаційних заходів із зняття емоційної напруги.
5. Інтернальність (61%) – показник залишається на достатньо високому рівні, що демонструє здатність підлітків брати на себе відповідальність за своє життя та прийняті рішення. Водночас, баланс із зовнішніми факторами дозволяє уникати надмірної самокритичності.
6. Прагнення домінувати (56%) – стабільний середній рівень показника вказує на те, що підлітки зберігають здоровий баланс між потребою в контролі ситуації та повагою до прав інших. Це свідчить про розвиток асертивності, що зменшує ризик деструктивної або агресивної поведінки.

Загалом результати демонструють суттєві позитивні зміни в особистісному розвитку та соціальній адаптації підлітків. Програма реабілітації сприяла зниженню емоційного напруження, формуванню довіри до оточення, розвитку комунікативних навичок і підвищенню самооцінки. Ці покращення забезпечують кращу інтеграцію дітей у суспільство та зменшують ризик повторної бездоглядності.

Також нами було проведено опитування авторською анкетною учасників з метою оцінки ефективності програми реабілітації бездоглядних дітей.

Гіпотеза опитування лежала у тому, що учасники програми будуть мати позитивні зміни у своїх знаннях, ставленні та намірах стосовно дитячої бездоглядності після проведення програми.

Представимо результати опитування авторською анкетой щодо оцінки рівня знань підлітками про дитячу бездоглядність (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Результати опитування щодо рівня знань учнів про дитячу бездоглядність

Рівні	До тренінгу	Після тренінгу
Високий	4	8
Середній	8	7
Низький	6	3

Таким чином, результати опитування свідчать про певне покращення рівня знань підлітків про дитячу бездоглядність після проведення тренінгу, зі збільшенням кількості підлітків із високим рівнем знань та зменшенням кількості учнів із низьким рівнем знань. Середній рівень знань залишився майже незмінним.

Розподіл відповідей на наступні три запитання анкети можна представити наступним чином.

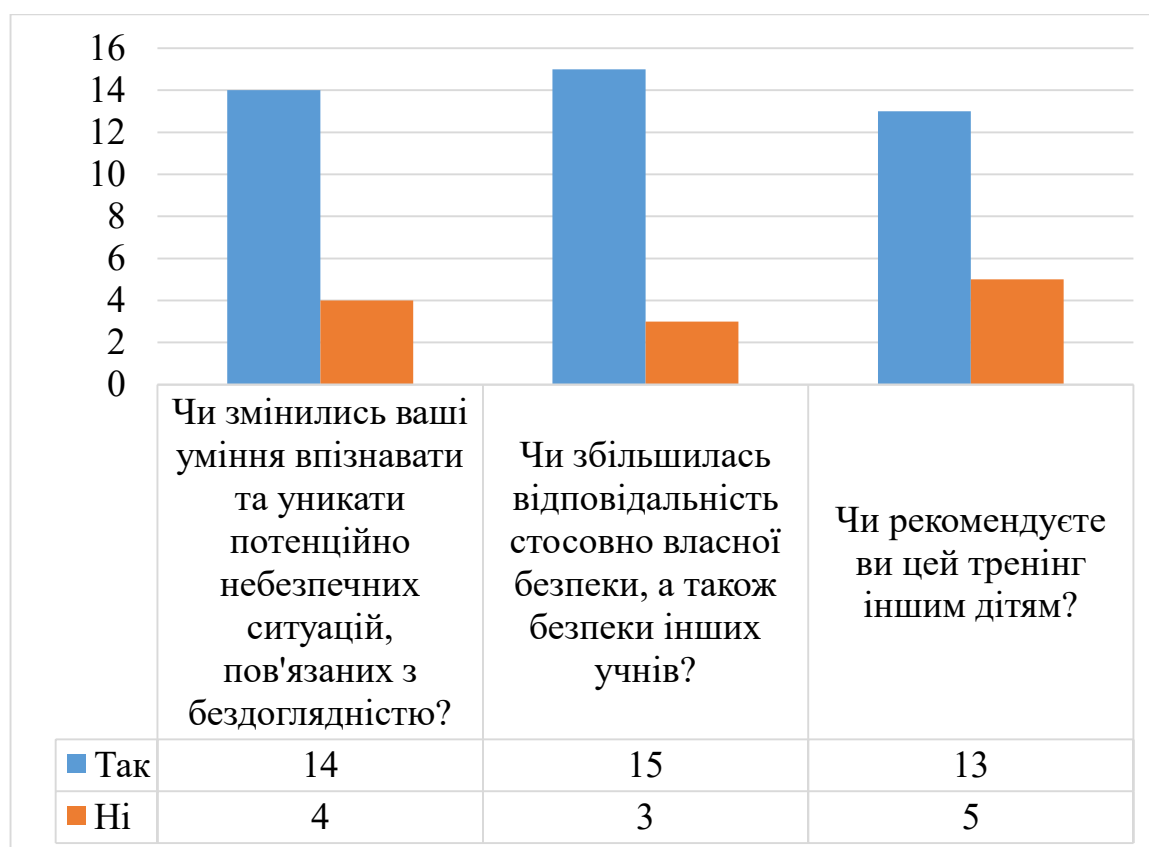

Рис. 3.2. Розподіл відповідей учнів на запитання анкети

Отже, можна сказати про те, що в учасників змінилися уміння впізнавати та уникати потенційно небезпечних ситуацій, пов'язаних з бездоглядністю, збільшилась відповідальність стосовно власної безпеки, а також безпеки інших учнів. Також надано схвальну рекомендацію щодо проходження даної програми від дітей.

На основі отриманих результатів дослідження було сформульовано рекомендації щодо вдосконалення системи соціально-психологічної реабілітації бездоглядності дітей:

1. Розробка та впровадження індивідуальних програм реабілітації. Програми повинні враховувати особливості психо-емоційного стану кожної дитини. Варто застосовувати індивідуальний підхід до оцінки потреб та ризиків, розробляючи плани соціалізації, навчання і професійної орієнтації.
2. Розширення системи психологічної підтримки. Необхідно забезпечити доступ до якісних психологічних послуг, які включають регулярні консультації, терапевтичні групи, тренінги на подолання стресу, розвиток самооцінки та соціальних навичок.
3. Раннє виявлення ризиків бездоглядності. Створення системи моніторингу сімей у складних життєвих обставинах та шкіл для виявлення дітей, схильних до втеч з дому, сприятиме своєчасному втручанням.
4. Посилення соціального супроводу сімей. Профілактика бездоглядності має включати роботу з батьками для покращення їхніх виховних навичок, подолання конфліктів і надання їм підтримки у вирішенні соціально-економічних проблем.
5. Інтеграція підлітків у суспільство через навчальні та соціальні проекти. Залучення дітей до культурних, спортивних та освітніх програм сприятиме формуванню позитивної самоідентичності та соціальної взаємодії.

6. Впровадження інноваційних методів реабілітації. Використання арт-терапії, терапії тваринами, цифрових платформ для навчання та дистанційної підтримки допоможе створити сучасну, інтерактивну систему реабілітації.
7. Систематична підготовка кадрів. Необхідно підвищувати кваліфікацію соціальних працівників, психологів і педагогів, щоб забезпечити професійний підхід до вирішення проблем бездоглядності.
8. Створення центрів денного перебування для підлітків. Такі центри можуть стати безпечним середовищем для дітей, де вони отримуватимуть психологічну допомогу, розвиватимуть навички та відчуватимуть підтримку.
9. Формування мережі підтримки серед громадськості. Залучення волонтерів, благодійних організацій, бізнесу до вирішення проблеми бездоглядності сприятиме створенню спільноти, що підтримує дітей у складних життєвих обставинах.
10. Законодавче удосконалення системи захисту дітей. Розробка ефективних нормативно-правових актів для регулювання профілактики бездоглядності, соціальної реабілітації та захисту прав дітей сприятиме підвищенню ефективності державних і недержавних програм.

Ці рекомендації мають бути реалізовані в комплексі, з урахуванням міждисциплінарного підходу, щоб забезпечити довгострокові позитивні зміни у вирішенні проблеми дитячої бездоглядності.

Також необхідно відзначити, що у зв'язку із перебуванням України у стані війни стає актуальним для подальших досліджень вивчення та модернізація системи соціального захисту дітей, зокрема щодо реабілітації бездоглядних дітей під час воєнного стану.

Висновки до розділу 3

На базі проаналізованих соціальних програм та з врахуванням результатів попередньої діагностики було розроблено авторську програму із соціально-психологічної реабілітації бездоглядних дітей-підлітків на базі ЦСССДМ.

Визначення проблеми, на розв'язання якої була спрямована Програма – це комплексне вирішення проблеми дитячої бездоглядності, забезпечуючи соціально-психологічну підтримку, необхідну для успішної інтеграції дітей у суспільство.

Загалом результати продемонстрували суттєві позитивні зміни в особистісному розвитку та соціальній адаптації підлітків. Програма реабілітації сприяла зниженню емоційного напруження, формуванню довіри до оточення, розвитку комунікативних навичок і підвищенню самооцінки. Ці покращення забезпечують кращу інтеграцію дітей у суспільство та зменшують ризик повторної бездоглядності.

Надалі було сформовано рекомендації щодо вдосконалення системи соціально-психологічної реабілітації бездоглядності дітей, які мають бути реалізовані в комплексі, з урахуванням міждисциплінарного підходу, щоб забезпечити довгострокові позитивні зміни у вирішенні проблеми дитячої бездоглядності, особливо в умовах воєнного стану.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставлених завдань було сформовано наступні висновки.

1. Було з'ясовано сутність поняття дитячої бездоглядності як соціальної проблеми.

Діти, які залишили свої родини або дитячі установи, стають бездоглядними та безпритульними, що означає відсутність стабільного місця проживання та ускладнює забезпечення належних умов життя та повноцінної соціалізації. Феномен дитячої бездоглядності має складний характер, оскільки діти стають жертвами не лише власних родин, але й байдужості оточуючих та суспільства.

Сьогодні можна виділити наступні причини виникнення бездоглядності: соціально-економічні причини, соціально-педагогічні причини та психолого-педагогічні причини, які є тісно взаємопов'язаними і не можуть бути розглянуті як незалежні фактори.

В Україні на сьогодні існує державна нормативна база та система органів і установ, які забезпечують виконання вимог міжнародного законодавства щодо захисту прав дитини. Було прийнято декілька державних програм, спрямованих на подолання дитячої бездоглядності і безпритульності, які мають на меті соціально-правовий захист дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах, та застосування ефективних форм їх соціальної підтримки. Результати впровадження цих програм свідчать про їх ефективність у запобіганні та подоланні дитячої бездоглядності.

2. Окреслено детермінанти явища дитячої бездоглядності та проаналізовано нормативно-правове регулювання проблеми дитячої бездоглядності в Україні.

Аналіз соціальних програм, які були затверджені та реалізовані на різних рівнях державного управління, доводить, що заходи, затверджені цими програмами, діють як профілактичні чинники дитячої бездоглядності. Прийняття таких програм дозволяє підвищити рівень соціального захисту дітей, особливо дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та

дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечуючи їх права, свободи та законні інтереси, а також надійні умови виховання та проживання в сімейному оточенні.

3. Вивчено досвід роботи центрів соціальних служб з проблеми дитячої бездоглядності в Україні та діагностовано рівень соціально-психологічної адаптації виявлених бездоглядних дітей.

Головні завдання центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з питань соціальної допомоги сім'ям які перебувають у складних життєвих обставинах полягають у створенні сприятливих умов для поліпшення їхнього становища, нормалізації життя, збереження родинного середовища для дитини.

Результати діагностики 18 бездоглядних підлітків за методикою Роджерса-Даймонда на базі Деснянського РЦСССДМ виявив низьку адаптивність (32%) та емоційний комфорт (39%), середній рівень самосприйняття (44%) і прийняття інших (49%), водночас з високим рівнем інтернальності (64%).

4. Розроблено і апробовано програму із соціально-психологічної реабілітації дитячої бездоглядності.

Визначення проблеми, на розв'язання якої була спрямована Програма – це комплексне вирішення проблеми дитячої бездоглядності, забезпечуючи соціально-психологічну підтримку, необхідну для успішної інтеграції дітей у суспільство.

Соціально-психологічна реабілітація бездоглядних підлітків провадилась на базі Деснянського районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді міста Києва. Терміном проведення у 6 тижнів, з яких 5 тижнів було присвячено груповим зустрічам і 1 тиждень на індивідуальні зустрічі для 18 дітей, віком від 10 до 18 років, об'єднаних у 3 вікові міні-групи.

5. Проведено оцінку ефективності розробленої програми і визначено її вплив на зменшення рівня дитячої бездоглядності.

Загалом результати продемонстрували суттєві позитивні зміни в особистісному розвитку та соціальній адаптації підлітків. Програма реабілітації сприяла зниженню емоційного напруження, формуванню довіри до оточення,

розвитку комунікативних навичок і підвищенню самооцінки. Ці покращення забезпечують кращу інтеграцію дітей у суспільство та зменшують ризик повторної бездоглядності.

Надалі було сформовано рекомендації щодо вдосконалення системи соціально-психологічної реабілітації бездоглядності дітей, які мають бути реалізовані в комплексі, з урахуванням міждисциплінарного підходу, щоб забезпечити довгострокові позитивні зміни у вирішенні проблеми дитячої бездоглядності, особливо в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко В. Навчальні курси для безпритульних. Урядовий кур'єр (газета). №191 (18 жовтня). 2000. С. 11.
2. Безпалько О. В. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб. / За ред. Зверєвої І. Д., Петрочко Ж. В. Київ: Видавничий дім «Калита», 2010. 386 с.
3. Булгакова Н. В., Лісовська М. А. Основні принципи профілактики дитячої бездоглядності. Наукові записки. Серія: Педагогіка. 2021. Т. 47, № 1. С. 51-55.
4. Вакуленко О.В. Комарова Н.М, Романова Н.Ф. Залучення місцевих громад до вирішення проблем дітей, сімей та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах: методичні рекомендації. Київ: Держсоцслужба, 2010. 108 с.
5. Виноградова-Бондаренко В. Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ, 2001. 16 с.
6. Волощук І. О., Гончарук О. О. Соціально-психологічні аспекти профілактики дитячої бездоглядності. Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки. 2021. Вип. 26. С. 147-156.
7. Всесвітня декларація ООН про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей від 30.09.1990 р.
8. Грищенко В. М., Мельник І. І. Профілактика дитячої бездоглядності: організаційні аспекти. Молодий вчений. 2020. № 3. С. 173-176.
9. Державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2012 року). URL: <http://dimp.org.ua/research/scientific-research.html> (дата звернення: 16.01.2024).
10. Державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2016 року) / Р.С. Колбаса, О.М. Балакірєва, В.В. Бондар та ін. Київ, 2016. 164 с.

11. Дідик Н. М. Діагностика соціально-психологічної адаптації підлітків. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна. 2015. Вип. 24. С. 53-61.
12. Діти, жінки та сім'я в Україні: статистичний збірник. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.org/uk/druk/katalog/kat_u/publposl_u.htm (дата звернення: 10.01.2024).
13. Доклад ЮНІСЕФ Независимой комиссии по гуманитарным вопросам. ООН, Женева, 1990. URL: <http://www.un.org/russian/partners/eminent/annexes.htm> (дата звернення: 18.12.2023).
14. Доля І. М. Подолання дитячої безпритульності: міжнародна та вітчизняна практика. Стратегічні пріоритети. 2010. № 1–2 (14–15). С. 55–59.
15. Євко В. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування: історичний аспект. Право України. 2001. №8. С. 107-109.
16. Забезпечення безпеки дітей в освітньому середовищі: практичний посібник для педагогів та батьків / А. А. Швець та ін. Київ, 2019.
17. Зайцевська Т. Ю. Соціально-психологічне дослідження «дітей вулиці» та їх родин. Психологія: Зб. наук. праць Київ: НТУ ім. М. П. Драгоманова. Вип. 15, 2002. С 216 – 224.
18. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 26, ст.354). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text> (дата звернення: 18.12.2023).
19. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-3.
20. Збірник міжнародних документів та нормативно-правових актів України з питань соціально-правового захисту дітей. М-во юстиції України; Ред. кол. Станік С.Р. (голова) та ін. 2-ге вид. допов. Київ: Логос, 2011 р. Ч.1. 592 с.

21. Капська А. Й. Особливості використання ігрових технік в соціальній вуличній роботі. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи: Модульний курс дистанційного навчання. / За ред. І Зверєвої та Г. Лактіонової. Київ: Наук. світ, 2001 р. С. 105–115.
22. Конвенція ООН «Про права дитини» від 20.11.1989 р.
23. Коночук А. І. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з дітьми «вулиці». Вісник Запорізького національного університету. Серія: Педагогічні науки, 2011, №1, С. 40-47.
24. Корнєєва Г. В., Ковальова І. М. Роль соціального педагога в профілактиці дитячої бездоглядності. Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіону: збірник наукових праць. 2021. Вип. 10. С. 187-192.
25. Кочемировська О. Визначення напрямів соціальної політики української держави в контексті трансформації інституту сім'ї . – URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Family2014-f2dfc.pdf> (дата звернення: 07.12.2023).
26. Кривачук Л. Державна політика у сфері охорони дитинства: проблеми сьогодення. – URL: http://www.ugcc.lviv.ua/actual/articles/7Derzhavna_politika_u_sferi_ohoroni.html (дата звернення: 30.11.2023).
27. Крикун Н. В., Трофименко О. Ю. Профілактика дитячої бездоглядності: психологічні аспекти. Практична психологія та соціальна робота. 2020. Т. 2, № 1. С. 112-120.
28. Макарець Л. М. Проблеми бездоглядності дітей в сучасних українських сім'ях та шляхи їх вирішення. Морально-психологічні та правові засади управлінської діяльності в умовах європеїзації сучасної України: матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 12 грудня 2019 р.) / За ред. Т.В. Семенюк, Г.В. Циганенко Збірник тез доповідей. Житомир.: ЖІ МАУП, 2019. С. 15-19.
29. Марчук І. В. Особливості надання комплексної допомоги дітям, які опинились у складних життєвих обставинах: Збірник матеріалів ІІ Міжнародної конференції «Партнерська взаємодія у системі інститутів

- соціальної сфери» / за ред. С. О. Борисюк та О. В. Лісовця. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С.94-96.
- 30.Марчук І. В. Проблема дитячої бездоглядності та безпритульності в Україні та напрями її розв'язання: Збірник матеріалів III Міжнародної конференції «Студентський науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення», (14 травня 2019 р., м. Ніжин) / за заг. ред. О. В. Лісовця. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. С. 116-118.
- 31.Марчук І. В. Соціальні програми як механізм профілактики бездоглядності та безпритульності дітей в Україні. 2019. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/1554> (дата звернення: 30.02.2024).
- 32.Матюхіна Н. П. Проблеми підготовки працівників органів внутрішніх справ до роботи з «вуличними дітьми». Закон і підліток: Матеріали обласної науково-практичної конференції (Донецьк, 27 жовтня 2000 р.). / Гол. ред. Ю.Л.Титаренко. Донецьк: ДІВС, 2000. С. 254-256.
- 33.Медвідь А. О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.05. Одеса : 2015. 241 с.
- 34.Мельник І. І., Степаненко І. С., Липовенко М. Ю. Дитяча бездоглядність: проблема та шляхи її вирішення. Педагогічний дискурс: збірник наукових праць. 2020. Вип. 28. С. 86-95.
- 35.Мережа центрів соціальних служб м. Києва. URL: <https://kmcss.kyiv.ua> (дата звернення: 10.03.2024).
- 36.Методика використання ігрових технік в соціальній вуличній роботі. Технології соціально-педагогічної роботи: навчальний посібник. / За заг. ред. проф. А. Капської. Київ, 2000. С.130-144.
- 37.Методика роботи профільних спеціалістів із соціальної роботи в навчальних закладах. Київський міський центр соціальних служб.
- 38.Методичні рекомендації щодо роботи соціальних педагогів в школах. МОН України. Київ, 2016.

39. Нерівні можливості дітей в Україні: аналіз та рекомендації для політики.
URL: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/Equity_Snapshot.pdf (дата звернення: 01.02.2024).
40. Нормативні документи з питань захисту прав дитини та соціального захисту в Україні: збірник Головного управління роботи з дітьми КМДА. Київ, 2019.
41. Олифіренко Ю. І. Історичні аспекти проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. 2012. №3 (60). С.340-348.
42. Олифіренко Ю. І., Харченко Ю. П. Механізм державного впливу на процеси благополуччя дітей в умовах децентралізації влади: монографія. Чернігів: ЧНТУ, 2019. 292 с.
43. Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці / за ред. проф. А. Й. Капської. Київ: Інтернаціональний Союз. Ліга соціальних працівників України, 2003. 260 с.
44. Оржеховська В. М., Пилипенко О.І. Превентивна педагогіка : навч. посіб. Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2007. 284 с.
45. Оржеховська В. М., Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх : навч. метод. посіб. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2008. 376 с.
46. Підвальна Ю. В. Робота соціального працівника з дітьми вулиці. Умань: ФОП Жовтий, 2016. С. 78–80.
47. Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250190226> (дата звернення: 30.11.2023).
48. Програма «Безпека життєдіяльності» для загальноосвітніх навчальних закладів. МОН України. Київ, 2017.

- 49.Профілактика дитячої бездоглядності в навчальних закладах: науково-методичний посібник / за ред. О. В. Мірошніченко та І. В. Ляшенко. Київ, 2020.
- 50.Профілактика дитячої бездоглядності: теорія та практика: навч.-метод. посібник / за заг. ред. О. В. Боднар та ін. Київ, 2018.
- 51.Пустовий О. О. Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються безпритульними та бездоглядними дітьми в Україні. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/13712/1/dysertatsia_pustovyi.pdf (дата звернення: 21.12.2023).
- 52.Семигіна Т. Соціальна робота. В 3-х ч. Київ: Києво-Могилянська академія, 2004. Ч. 2. Теорії та методи соціальної роботи.
- 53.Соціальна педагогіка: словник-довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Вінниця : Планер, 2009. 542 с.
- 54.Стратегічний план діяльності Служби у справах дітей та сім'ї виконавчого органу КМДА від 18 жовтня 2023 року.
- 55.Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 р. № 87. Офіційний вісник України. 2004. №4. Ст.168.
- 56.Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо запобігання дитячій бездоглядності» від 28.01.2000 р. № 113.
- 57.Указ Президента України «Про затвердження комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей, їх соціальної реабілітації в суспільстві» від 18.03.1998 р. № 200/98.
- 58.Федорченко Т.Є. Дитяча агресивність: проблеми, профілактика: навч.-метод. посіб. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2010. 238 с.
- 59.Хвесенко Л. А., Серета О. В. Технології профілактики дитячої бездоглядності у закладах освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2021. Т. 10, № 2 (108). С. 168-179.
- 60.Чіпак Л. І. Особливості шляхів подолання проблеми дитячої бездоглядності та безпритульності в Україні. «Культура як феномен

людського духу (багатогранність і наукове осмислення)». Збірник тез доповідей V Міжнародної наукової конференції курсантів і студентів 21-22 листопада 2019 року. Львів: ЛДУ БЖД, 2019. С. 124-126.

61. Шульга В. В. «Діти вулиці»: від усвідомлення проблеми до її вирішення. Практична психологія та соціальна робота: Науково-практичний освітньо-методичний журнал. 2002, №8.
62. Шумакова Л. П. Я – поганий герой (науково-методичний коментарі до роботи з «дітьми вулиці», що перебувають у притулку). Практична психологія та соціальна робота: науково-практичний та освітньо-методичний журнал. 2001. № 3. С. 50-52.
63. Як говорить про проблеми дітей вулиці фонд «Карітас-Львів УГКЦ» URL: https://zik.ua/news/2008/0307/12_bereznaya_fond_karitaslviv_ugkts_pogovoryt_pro_problemy_ditey_vulytsi_128854 (дата звернення: 10.01.2024).